

Goldstein Imre, Turi Tímea, Várnai Pál írásai

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 550 Ft
2010. február / XXII. évfolyam 2. szám

SZOMBAT

Franz Kafka:
Előadás
a zsargonról
és más írások

Szántó T. Gábor:
Franz és Jichok

Csáki Márton,
Konkoly Ágnes,
Novák Attila,
Panyi Szabolcs
írásai

Kié Kafka?

szombat

2010. február
5770 svát-ádár

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.

Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár János-Kesz
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztőségi titkár)

Fritz Éva

Pári Mirella (terjesztés)

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton,
Csőke Zoltán, Panyi Szabolcs,
Pályi Márk, Vári György,
Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarországi
Ronald S. Lauder Alapítvány
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

A címlapon:
Uri Asaf: Kafka című festménye

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.

Terjeszti a LAPKER Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2010. január 14-én.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Mackensen Kft.

ÁLLÁSPONT / KAFKA

- 4 Novák Attila
Kafka mint nemzeti vagyon?

VILÁG / KAFKA

- 6 Szántó T. Gábor
Prágai napló

BELVILÁG / IZRAEL

- 9 „Igyekszünk az antiszemitizmus
kérdésében nyomást gyakorolni”
Aliza Bin-Noun izraeli nagykövettel
beszélget Gadó János

BELVILÁG

- 14 „Gyakrabban rossz a közérzetem,
mint huszonöt évvel ezelőtt”
Jávor Istvánnal beszélget Várnai Pál

KULTÚRA

- 11 Várnai Pál
Elvágyódás, avagy a honvággy hiánya
Egy provinciális kozmopolita
töprengéseiből

- 17 Turi Tímea
Költözés
(részletek)

- 20 Goldstein Imre versei

KAFKA

- 21 Franz Kafka
A mi zsinagógánkban

- 23 Franz Kafka
Bevezető előadás a zsargonról

- 24 Simon Frug verse

- 25 Jichok Löwy
A zsidó színházról

- 27 Szántó T. Gábor
Franz és Jichok
(Részlet a színműből)

- 30 A nagy kérdés és a kicsi
(Panyi Szabolcs)

- 32 Kafka odúja
(Konkoly Ágnes)

- 33 Felice, avagy a szükséges szempár
(Csáki Márton)

NOVÁK ATTILA

Kafka mint nemzeti vagyon?

Bizarr, mondhatni „kafkai” történet bontakozott ki az elmúlt hónapokban, mely érinti Izraelt, Németországot, Londont, valamint az európai történelmet – de legfőképpen egy irodalmi zsenit, Franz Kafkát.

Kafka 1924-ben halt meg, de irodalmi hagyatékát még korábban barátjára, Max Brodra hagyta azzal, hogy olvasatlanul semmisítse meg. Nem ez történt, hiszen Brod – hála Istennek – megszegte Kafka végakarátát és kiadta regényeit, elsősorban „A per” című alkotást, majd a többit is. A fenyegető náciizmus elől 1939-ben Brod Prágából kivándorolt az akkor még brit fennhatóság alá tartozó Palesztinába. Élete végéig Tel-Avivban élt, ahol szorgalmasan őrizgetett hagyatékát titkárnőjére, Esther Hofféra hagyta, majd 1968-ban elhunyt.

Esther Hoffe két évvel ezelőtt halt meg, s az örökséget két lányára, Eva Hofféra és Ruth Wieslerre hagyta. Hogy a Kafka-hagyaték kezelésével bajok vannak, már korábban is érzékelhető volt, hiszen 1988-ban Esther Hoffe – mai értékén 1.8 millió euróért – eladta a Sotheby’s akciók háznál „A per” eredeti kéziratát egy, a német államot képviselő megbízottnak, így a kézirat végül a marbach-i Német Irodalmi Levéltárban landolt, mely amúgy kiváló intézmény.

Izraeli közigazgatási szervek számtalanszor próbálták megszerezni a Kafka/Brod hagyatékot, s most – ismét – perelnek. A Hoffe-lányok pedig legalább egy éve várnak egy Tel-Aviv-i bíróság döntésére: a jeruzsálemi Nemzeti Könyvtár ugyanis bírósági eljárást kezdeményezett ellenük, mely még a múltba is kiterjed, merthogy a könyv-

tár szerint édesanyjuk illegálisan adta el külföldön „A per” kéziratát.

Ráadásul nemrégiben újabb igénylő jelentkezett be a kafkai hagyatékra: Amos Schocken, annak a Salman Schocken volt német áruházlánc-tulajdonosnak az unokája, aki (állítólag) Kafka szüleitől megvette a jogot a szerző kézírataira.

*

A Brod-i hagyaték Hoffére történő átszármaztatása egy 1961 júniusi feljegyzésre megy vissza, ahol is Brod „Ilse Esther Hoffe asszony” nevezi meg, mint végrendeletének fő végrehajtóját. Ugyanakkor nincs leírva az, hogy hová kellene kerülniük a kéziratoknak és a leveleknek. A végrendelet 11. pontjában Brod olyan lehetséges helyeket említ meg, mint a jeruzsálemi Zsidó Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, a Tel-Aviv-i városi könyvtár, de „minden más izraeli vagy külföldi nyilvános levéltárról” is szót ejt, s Esther Hoffe akaratától teszi függővé azt, hogy melyiket találja alkalmasnak a kéziratok végső nyughelyének.

Izrael már az 1970-es években beperelte Esthert, vitatván örökösi jogait, de 1974-ben egy izraeli bíróság mellette foglalt állást, így az állam hoppon maradt. De ezzel a történet nem ért véget, mert 1974. július 23-án Esther Hoffét feltartóztatták a Ben Gurion repülőtérén azzal, hogy kéziratokat akar kicsempészni az országból. Végül is hat fénymásolt Kafka-levelet találtak nála, de egyik sem volt eredeti.

A feltartóztatást az indokolta, hogy az 1955-ös izraeli levéltári törvény elrendelte: minden izraeli – amennyiben eredeti kéziratokat visz külföldre – bocsásson az állami archívum rendelkezésére kópiákat.

A felszín nézve Esther Hoffe nem sértett törvényt, hiszen csak fénymásolatok voltak a bőröndjében, úgyhogy a hatóságok visszavonulót fújtak.

Ám Esther Hoffe nem véletlenül mászkálgatott a világban Kafka-kéziratokkal, illetve azok másolataival. Valójában sikeresen üzletelt az író hagyatékával, hiszen az évek folyamán több kulcsfontosságú kéziratot is eladogatott.

Kafka anyagai folyamatosan kerültek aukciókra. 1985-ben Kafka egyik levele hajdani menyasszonyának, Felice Bauernak 11 ezer nyugatnémet márkáért kelt el. Majd következett „A per” kéziratának londoni eladása. 22 levél és 10 levelezőlap (Kafka küldte Brodnak) 46 ezer euróért talált gazdára. Hogy mi lehetett Hoffe indítéka, az jól megmutatkozik az alábbiakból. Nem csak megakadályozott egy párizsi kiállítást, horribilis összeget igényelvén a Kafka-kéziratok kiállításáért, hanem azt is követelte, hogy a francia államelnök személyesen kérje fel őt az anyagok bemutatására Párizsban.

A franciák, akiknek büszkeségért nem kell a szomszédba menniük, visszautasították Hoffe feltételeit. De az eladogatás továbbra is folytatódott: Hoffe asszony 1988-ban a németországi Artemis & Winkler kiadónak adta el Max Brod naplóinak kiadási jogát, s ezekért is nagyon sok pénz kapott.

*

A modern világ egyik legjelentősebb zsidó alkotója kézíratainak kiadását felzaklatta az izraeli közvéleményt. „Az anyag Jeruzsálemé” – érvelt Mark Gelber, aki Kafka-kutató és az összehasonlító irodalom tanára a Beer Seva-i Ben Gurion egyetemen. „Brod már az első világháború előtt cionista lett, itt élt és dolgozott és itt is

van eltemetve. Kevésbé ismert az a tény, hogy Kafkát... intim viszony fűzte a cionizmushoz és a zsidósághoz.” Gelber szerint a Nemzeti Könyvtár, ahol Martin Buber és Einstein iratai is vannak, Kafka kéziratának is méltó helye lehet.

Ha áttekintjük az érveket és ellenérveket a Kafka-anyagok hovatarozása tárgyában, nem lesz könnyebb a helyzetünk. Először is Max Brod sértette meg Kafka végakarátát, mert publikálta regényeit, ám ezzel nem a maga hasznát nézte, hanem egy fantasztikus irodalmi kincset tárt a nagyvilág elé, így vétke erősen a bocsánatos bűn kategóriájába esik.

Brod ugyanakkor rosszul döntött, amikor Esther Hoffét nevezte meg a Kafka-kézirat kezelőjének, mert a hölgy már a saját anyagi helyzetét javította a kéziratok eladásával, bár jogilag nem igazán volt támadható egyik ügylete sem. A kéziratok többsége a nemzetközi standardnak megfelelő levéltárakba került, ennyiben tehát megfelelnek, ha nem is Kafka, de Brod végakarátának.

Izraelnek valóban lenne joga a Kafka-hagyatékhoz, nemcsak azért, mert a zsidó Kafka rokonszenvezett a cionizmussal, hanem mert végrendelete név szerint is említ izraeli könyvtárakat, bár nem kizárólagos módon. Ám a már említett Martin Buber Izraelben élt és halt meg, és Einstein akarátának is megfeleltethető a jeruzsálemi őrzés, hiszen a cionizmussal s Izraellel élete végéig szimpatizált a világhírű fizikus (kevésbé ismert tény, hogy sokan őt akarták a zsidó állam első államelnökének).

Egy anyagnak a maga egységében való megőrzése minden levéltár és könyvtár álma, és ez – ideológián és politikán túl – szakmailag nagyon is indokolt lett volna. Ugyanakkor Kafka kéziratjai egyetlen államhoz sem tartoznak – kizárólagosan.

*

Ugyan Kafka csodálta a cionizmust és Dora Diamant (Kafka utolsó szerelme) Brodhoz írott levele alapján feltételezhetjük, hogy a Palesztinába való kivándorlás sokszor megfordult a fejében, mégsem keverhetjük össze a fejtárgyat a lelkének ide-oda mozgását,

ambivalens zsidó identitásának hajtűkanyarjait művei sorsával. A teljes kézirat-hagyaték megsemmisítésének szándéka, melyben az Én (bár a rosszabbik oldala) győzött bármiféle kollektív-nemzeti identitással szemben, szintén kizárja azt, hogy a papírra vetett oeuvre kizárólagosan ide vagy oda, az egyik vagy a másik államhoz tartozzon.

Izrael, mely magát teljesen indokoltan tartja a zsidóság szellemi és fizikai központjának, presztízsokokból (is) szívesen begyűjtené a világ összes ismert zsidó hírességének hagyatékát. Ugyanakkor a karkai intenció nem ez volt, s még az „esküszegő” Brod szándékának sem feleltethető meg a művek kizárólagos izraeli elhelyezése.

Esther Hoffe viselkedése sajátos, látszólag teljesen az ellenkezője volt annak, amit Kafka és Brod is akart: a kéziratok aukciós házakban történő értékelése, árfelverése, majd eladása biztosan nem szerepelt a prágai barátok (bár Esther Hoffe is prágai) írott vagy elgondolt végrendeletében, akik önös vagy társas elgondo-

lás alapján, de nem foglalkoztak az anyagi haszonnal.

Bár Kafkát biztosan inspirálta, ugyanakkor keserűen mulattatta volna az a tény, hogy művei az egész földkerekséghez eljutottak, s az eredeti kéziratokért államok és befektetők versengenek, sőt pereskednek. Mindez jól mutatja, hogy a világ, melyet Kafka ábrázolt s amelyet sokan csak a sajátjának gondolnak, nem csak az övé, hanem létező, bár szomorú és felfordult valóság.

Ugyanakkor – feltehetően – nem bánná ha leveleiből, regényeiből jutna Izraelnek, Németországnak, magánosoknak és köztisztviselteknek is. Ilyen szempontból a kapzsi Esther Hoffe maga is sokat tett azért, hogy a hagyaték (a maga fizikai valóságában) az egész világra és világhoz eljuthasson, és hogy az egyik hagyománynál sem lehorgonyzó, elidegenedett Kafka akarata érvényesülhessen.

*

A szöveg eredetileg a Hírszerző internetes portálon jelent meg.

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Prágai napló

Egy hetet töltünk Prágában. Nyaralni jöttünk, de nem lennék hű magamhoz, ha csak nyaralnék. Kafka színdarabomhoz gyűjtök helyi hangulatokat, K. egykori otthonait, kedves helyeit, kávéházait végigjárva. Egy amerikai egyetemi program kényelmes apartmanjában lakunk, ennek fejében egy szemináriumot kell tartanunk amerikai vendégdiákoknak a közép-európai zsidó kultúráról.

Első utunk, korántsem meglepő módon, a Josefovba, a régi zsidónegyedbe vezet.

Az Altnei/Altneu zsinagóga a középkori barokk templomépítéssel jelleget is hordozza. A mennyezeten látható pótboltívek a kereszt-alakú építészeti forma elkerülésére szolgálnak, négy helyett öt cikkre osztva a boltíveket. A tóraszekrényhez vezető lépcsők és ülések ősi köveket idéznek, a tóraolvasó asztalt vaskerítés veszi körül, és faszékek körben, minden irányban. *Az ember semmi más: a micvák és az ima* – hirdeti egy falfelirat. Komor ünnepélyesség, mégis, végtelesen törékeny az egész építmény.

A Pinkasz zsinagóga mellbevágó mementő: a falakon hetvenhatezer név. Mindazoké, akiknek személyazonossága fellelhető volt a náci cseh zsidó áldozatai közül. '68-tól '96-ig zárva volt a zsinagóga, s a Lauder alapítvány támogatásával, emlékműként nyílt meg újra.

A szomszédos sírkertben tizenkét-ezer kő, s több mint százezer halott egymás fölé temetett és újratemetett maradványai. Máshonnan, felszámolt temetőkből is hoztak ide kihantolt temeteket és a hozzájuk tartozó köveket. Nyomasztó látvány a dülöngélő ódon sírköveké, melyeknek csak itt lehetett biztonságos helye. Rabbi Jehuda Löw ben Becalel – a legenda szerint a

Prágai utcakép

Gólem megalkotója – is itt nyugszik, tudatja minden bédekker.

*

A Zsidó Múzeum székházában Leo Pavlat igazgatóval találkozunk. Pannasszal kezdi beszélgetésünket: 25 %-kal esett az igazgatása alatti intézményeket érintő turizmus. Elbocsátásokra kényszerül a múzeumban, melynek 120 munkatársa van. Pavlat modern irodájába hatalmas ablakokon át zuhog be a fény. Az irodasort később építhették a zsidó múzeum épületének legtetejére, impozáns, mégis könnyed benyomást kelt a hatalmas könyvespolccal, folyóiratok sokaságával.

A prágai zsidó múzeumhoz tizenhat épület tartozik, s mint az igazgató mondja, önfenntartó a rendszerváltás előtt állami intézmény. Ma a kuratóriumban ott az állam és a hitközség képviselője is, és ez a kiegyensúlyozottság segített néhány éve, amikor a hitközségben belső viszály keletkezett, és az akkori, kissé túl ambiciózus el-

nök a múzeumot is át kívánta volna adni saját káderének.

Minden fontos izraeli regény megjelenik csehül, meséli Pavlat. Irigylem. A hitközség saját könyvkiadása szerény, évi három könyvet adnak ki.

A környéken elegáns, jó állapotú bérházak, tágas utcák, minden ragyog a tisztaságtól. A zsidónegyed itt a 19-20. század fordulóján nyerte el mai formáját, amikor a korábbi gettó épületeit lerombolták, és a kor modern építészetének (a pesti belvároséhoz hasonló) stílusában húzták fel az új épületeket, megőrizve valamennyit a környék utcaszerkezetéből. Tágas, szellős és patinás a negyed. Pesten száz évvel később tarolnak önkormányzati közreműködéssel a befektetők, spekulánsok és a bulldózerek.

A hitközség éttermébe az amerikai diákok számára fenntartott Jewish Studies kurzus koordinátora segítségével jutunk be. Miközben a füstölt kolbásszal ízesített káposztalevest és a rántott gombát fogyasztjuk (apró sült újbургonyával), a szomszéd asztalnál megpillantom Karol Sidon prágai főrabbit. Odalépek, megszólítom. Ebéd után az irodájában fogad bennünket.

A Café Savoy

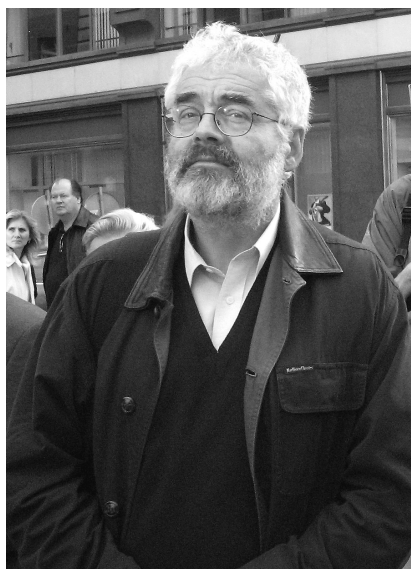
Karol Sidon
prágai főrabbi

Az Altnai/Altneu
zsinagóga

Leo Pavlat,
a Zsidó Múzeum
igazgatója

Az 1942-ben született Sidon, akinek apját Terezinben ölték meg, élete első felében író és politikai disszidens volt. Prózát, színműveket és forgatókönyveket írt, majd a nyolcvanas években Németországba emigrálva fordult a vallás felé, s felhagyott az írással. Jeruzsálemben ortodox rabbidiplomát szerzett, és a bársonyos forradalom után a cseh zsidóság vallási vezetője lett.

A prágai zsidók vezetői közül többen, Sidon mellett például a múzeumigazgató Pavlat is, aktív ellenzéki tevékenységet folytatott a diktatúra idején, így a rendszerváltás valódi szellemi változást hozott a cseh zsidó közösség életében. Talán ennek is köszönhető, hogy a hitközség minden demokratikus politikai erővel jó kapcsolatot ápol. Az 1600 hitközségi tag mellett nagyjából még egyszer ennyien zsidó származásúak, de nem tagjai a hitközségnek. Ugyanakkor, mondja a főrabbi, 1989 óta megduplázódott a hitközségi tagok száma. Rajta kívül még egy rabbija van az ortodox hitközségnek, egy amerikai rabbija a konzervatívoknak és egy a reformoknak. A Chabad, melynek a néhány évvel ezelőtti hitközségi csatározásokban az akkori fiatal elnök szerepet szánt, s akik át akarták venni az Altnai sül irányítását,

ma nem tagja a hitközség tíz szervezetet tömörítő szövetségének, melyben egyébként a konzervatív és a reform mozgalom is helyet kapott. Három külföldi ortodox család jóvoltából egy felnőtt-oktatást szervező kólél is működik az általános- és középiskola mellett, ahol körülbelül százötven gyerek tanul.

Sidon könyvespolcán csak rabbini-kus könyveket látok. Beszélgetésünk végén rákérdezek, hogy a volt író nem próbál-e olykor előbújni a rabbiból. „Magamnak írok legfeljebb”, feleli el-

mosolyodva, „nem tudom összeegyeztetni az írást a rabbi hivatással”.

Egy memoárt talán még letesz az asztalra, jut eszembe, amikor búcsúzóul felidézi egy 1981-es emlékét. Aznap, amikor ellenzéki tevékenysége miatt letartóztatták, épp Prágában időző magyar ismerősével, Bíró Dániellel ment volna egy Eszter könyve színházi előadásra. Jobb híján a rendőrsírtet kérte meg, adja át a jegyeket barátjának, ha már az ő színházlátogatása akadályokba ütközik.

*

Jan Saudek erotikus fotói világhírók. Az 1935-ös születésű, apja révén zsidó származású fotóst egykor apjával együtt deportálták – szintén Terezinbe. A hatvanas években frivol képei miatt periferiára szorították, de ő egy életen át kitartott témája mellett. Anti-kolt, 20. század eleji erotikus felvételek hatását keltő képein a női, olykor a férfi- és a gyermektest a táj. Mert ezek a képek tájképek benyomását keltik. A test természetes és kiszolgáltatott, szépségében és rútságában egyaránt. A meztelenség a prűderia szemszögéből botrány, de minthogy szinte minden képe akt, az emberi testet igyekszik visszahelyezni a természetesség kontextusába, ahonnan a civilizáció által kiszakított. Talán belejátszott gondolkodásába, hogy a diktatúra által megjelenített civilizációs keret ellen is lázadt, amikor a testet, a testi szerelmet és a rútságot választotta állandó témájául, mely „burzsoá dekandenciájával” provokáció volt a diktatúra idején.

*

**Kafka
síremléke**

Egy amerikai könyvesboltban bukkantok Max Brod Kafka életrajzára. Félreateszem a magyarul frissen kiadott Felice leveleket, ezt olvasom esténként és napközben meg-megpihenve egy-egy kávéházban, hosszabb villamosúton. A Mala Strana városnegyedben fedezzük fel a Café Savoyt. Kafka naplójából tudhatjuk, 1911 őszén-telén itt játszott Jichok Löwy jiddis színtársulata. A leMBERGI társulat nem tudott színházat bérelni Prágában, maradt a kávéház színpada. Kafka több mint húsz előadásukat látta, némelyiket többször is. A jiddis családi drámák, valamint a Löwyvel kialakult barátság révén bepillantást nyerhetett a tradicionális zsidóság világába is, melyből Löwy kiszakadt, ám amelynek gondolkodásáról és kultúrájáról Kafka sokat hallhatott tőle. Előadásai, személyes beszélgetéseik irányították Kafka figyelmét a jiddis irodalom és a zsidó történelem felé. Kafka – rá nem jellemző módon hatalmas szervezőmunkát fektetve a rendezvénybe – irodalmi estet is szervezett a cionista Bar Kochba társaság közreműködésével Löwynek a Zsidó Városháza Toynbee termébe, és 1913-ban, amikor Löwy társulata szétesett, ismét a színész segítségére sietett, prágai estet vagy esteket szervezve neki.

*

Van valami borzongató abban, ha az ember egy nyári péntek este az Altnai zsinagógában fogadja a szombatot. Európa legrégebbi, működő zsidó ima-

háza, rusztikus köveivel, akaratlanul is a Szentélyt asszociálja, s az egész miliő a középkorba repít vissza bennünket. Nem véletlen, hogy amerikai zsidók sokasága imádkozik itt, hiszen a folytonosságnak ezt az élményét csak itt, Európában tudják megélni. Ugyanezért lelkesednek Közép-Európa más, patinás történelmi építményeiért. Sidon rabbi cseh nyelvű dróséját

angolra fordítják, jól követhető a péntek esti ima szövege. Három nyelven köszöntik a látogatókat, s mondják be a másnapi imaidőket. Nemcsak az idő, a tér is kitágul azáltal, hány országból gyűlnek össze a zsidók e nyári esten, hogy együtt imádkozzanak

A péntek esti vacsorát a Zsidó Városháza épületében költjük el. Egy amerikai csoport is érkezik, többen magyar származású holokauszt-túlélő rokonságról mesélnek, amikor megtudják, honnan jöttünk. A szomszéd asztalnál Sidon rabbi és helyi zsidók vacsoráznak.

Noha nincs, aki a prágaiak közül megerősítené, hogy ez az a helyiség, ám a teremben lévő színpadra pillantva magam előtt látom az egykori irodalmi est bevezető előadását tartó Kafkát és barátját, a jiddis költőket szavaló Jichok Löwy, a színészt.

*

(Kafka mellékletünket lásd a 22-34. oldalon.)

Prága archív felvételen

„Igyekszünk az antiszemitizmus kérdésében nyomást gyakorolni”

Beszélgetés Aliza Bin-Noun izraeli nagykövettel

– *Izraelből nézve hogyan látják ma Magyarországot?*

– A képnek két oldala van. A két ország éppen húsz éve újíttotta meg a diplomáciai kapcsolatokat, s a politikai színtéren egy baráti országot látunk, nemcsak a kétoldalú kapcsolatok terén, hanem az Európai Unióban is. Magyarország egyike volt annak a hat országnak, amelyek Genfben a Goldstone jelentés¹ vitájában Izrael oldalára álltak; és egyike azon tizennyolcnak, amelyek ugyanebben a kérdésben, az ENSZ-ben Izrael mellett szavaztak. Hasonlóan cselekedett az EU Jeruzsálemmel kapcsolatos vitájában². Jók a kulturális kapcsolatok, a két ország 2009 januárjában kutatás-fejlesztési megállapodást írt alá. Évente több tízezer izraeli látogat Magyarországra.

Ugyanakkor nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy ezeket a jó kapcsolatokat beárnyékolják

az antiszemitizmus egyes megnyilvánulásai. Manapság ha Izraelben az emberek Magyarországról hallanak híreket, akkor ezek többnyire az antiszemitizmus növekedésével kapcsolatosak. Látják, ahogy a szélsőségesek az utcán menetelnek, hallják az antiszemita retorikát, olvassák, mi történik az országban. Tudnivaló, hogy a magyar származású izraeliek többsége holokauszt-túlélő vagy azok leszármazottja. De persze nemcsak róluk van szó – az ilyen hírek után az átlagos izraeli polgárnak is rossz benyomása alakul ki Magyarországról.

– *Mondhatjuk-e, hogy Magyarországnak csak akkor van esélye beke-*

rülni az izraeli médiába, ha az antiszemitizmus a téma?

– Nem, hiszen amint mondtam, mikor Magyarország a Goldstone-jelentés ellen szavazott, erre is felfigyelt a média. Kollégám, a Tel Aviv-i magyar nagykövet számos köszönőlevelet kapott ez ügyben.

– *Magyarország megítélése rosszabb, mint – mondjuk – Romániáé, Lengyelországé vagy Szlovákiáé? Avagy csak többet beszélnek róla?*

– Bárhol történnek antiszemita jelenségek, azokra azonnal felfigyel az izraeli közönség. Amikor ellopták az auschwitz-i tábor feliratát, minden újság ezzel volt tele. Miután az elmúlt

évben Magyarországon megnőtt az antiszemitizmus, az ország valóban a figyelem előterébe került.

– *Áprilisban választások lesznek Magyarországon és jobboldali győzelem várható. Mik a várakozásaik a Fidesz politikáját illetően?*

– Várakozásom az, hogy a két ország közötti baráti kapcsolatok folytatódjanak, olyan intenzíven, mint ahogy ezt 2009-ben tapasztaltuk, s a mostani kormány teljesítményét a következő vezetés fenntartja, és lehetőleg felülmúlja. Ez a dolog politikai része. Ami az antiszemitizmust illeti, Magyarországon ez különösen szenzitív kérdés, tekintve az ország múltját. Azt várom a következő kormánytól, hogy mindent megtesz a holokauszt-tagadást és a gyűlöletbeszédet tiltó törvény meghozataláért. Azt várom továbbá, hogy évről évre több tanár és

újságíró utazik a Jad Vasem Intézetbe. Ez a projekt 2000-ben, az előző Fidesz-kormány idejében indult.

– *Amint tudjuk, a Fidesz szavazóbázisa és a Fidesz-közel média igen heterogén. Utóbbi körben olyan médiumok is vannak, amelyek nyíltan antiszemita hangot ütnek meg. Beszélt már erről Fidesz-politikusokkal?*

– Természetesen, sokszor, mióta csak Magyarországon vagyok. A diplomatának az a dolga, hogy jó kapcsolatot tartson a legkülönbözőbb politikussal – nemcsak a kormány képviselőivel. Igyekszünk az antiszemitizmus kérdésében nyomást gyakorolni,

miközben fenntartjuk a jó viszonyt politikai, kulturális, tudományos, gazdasági téren. A kapcsolatunk annak a politikai tábornak a képviselőivel sokkal problematikusabb ügyeket is magába foglal. Olyanokat, amelyekben konkrét lépéseket várunk. Ami az ön által említett média-megnyilvánulásokat illeti, remélem, mindent megtesznek majd, hogy ilyen hangokat ne lehessen hallani. Ha a kormány tagjai egyértelműen elítélik ezeket, akkor az világos üzenet a társadalomnak. Ha pedig ezt nem teszi, akkor bátorítja a szélsőségeket, hogy mondják a magukét. Ez valóban kihívás, főleg a következő kormányának. A politikusoknak nagy befolyásuk van a közéletre.

– **Az olyan újságok, mint a Magyar Hírlap vagy a Demokrata, megpróbálták valaha interjút vagy információt kérni önöktől, avagy más módon kapcsolatot teremteni Önökkel?**

– Nos, igyekszünk az üzenetünket eljuttatni jobboldali kiadványokhoz is. Persze csak olyanokhoz, amelyek elismerik Izraelt, és lehet velük párbeszédet folytatni az antiszemitizmusról. Az olyan újságokkal, amelyek nem ismerik el Izraelt vagy nyíltan antiszemita orientációjúak, semmilyen kapcsolatot nem tartunk fenn. Ha ilyeneket látunk, akkor tiltakozunk a főszerkesztőnél, mert az antiszemitizmus minden megnyilvánulása elfogadhatatlan. Számunkra és mások számára is.

– **És a Magyar Nemzet?**

– Az előbb elmondottaknak megfelelően, azon újságírókat, akik nyitottak párbeszédet folytatni a Közel-Keletről a Nagykövetséggel, szívesen fogadjuk. Azok, akik saját véleményüket képviselnek, a valóságot és a tényeket figyelmen kívül hagyva, nem lehetnek partnerek a dialógusban.

– **Beszélgünk Elie Wiesel budapesti látogatásáról. Hogyan kommentálná a látogatás visszhangját?**

– Úgy gondolom, nagyon fontos látogatás volt. A Parlamentben elmondott beszéde igazi mestermű, és nagyon fontos üzenetet fogalmazott meg a magyar közönség felé. Ajánlom ezt a beszédet a gimnáziumi – sőt, talán az elemi iskolai – történelemtanárok figyelmébe. Vitaindítónak használhatnák, amikor a II. világháborúról, a Soáról és Magyarország akkori szere-

péről folytatnak eszmecsereket. Hogy az emberek megtudják, mi történt akkoriban, levonják a következtetéseket, és olyan biztosítékokat hozzanak létre, amelyek megakadályozzák, hogy ilyesmi még egyszer megtörténjen.

– **Miként vélekedik a látogatással kapcsolatos kritikai hangokról? Itt persze nem a szélsőjobboldali médiáról beszélnek.**

– Nem szeretnék Elie Wiesel beszédének politikai értelmezést adni. Amit ő képvisel, és amit ő mond, azt saját érdeme minősíti. Nagyon fontos dolgokat hallottunk tőle a múltból, a jelenről, a szélsőségek elleni fellépésről. Ezt nem szabad politikai ügyévé változtatni.

– **Nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy Elie Wieselt a magyarországi Chabad mozgalom hívta meg, ami a Chabadnak jelentős politikai tőkét hozott?**

– Mivel a Chabad hívta meg őt, ez nyilván a Chabad ügyét is népszerűsíti, ebben nem látok kivetni valót. Ezen túl nekem, diplomataként nem feladatom, hogy a magyarországi zsidóságon belüli nézeteltérésekben állást foglaljak. Számomra az a fontos, hogy Elie Wiesel Magyarországra jött, beszélt a magyar Parlamentben és nagyon lényeges üzenetet hozott a magyar nagyközönségnek.

– **December közepén ülésezett Izraelben a külügyminisztérium egésze alatt a „Global Forum for Combating Antisemitism” nevű szervezet. A magyar delegáció összetétele vita tárgya volt a sajtóban. A követségnek nem volt lehetősége, hogy a résztvevők listájának összeállításakor kifejthesse álláspontját?**

– Ha erről a témáról beszélünk, megint csak a lényegre kell koncentrálni: Izrael magas rangú politikusok, tudósok egész sorát hívta meg a világ minden tájáról. Ami a magyar delegációt illeti, nagyon fontosnak tartom, hogy jobboldali politikusok is részt vettek a tanácskozáson, és lehetőségük nyílt számos szakértővel és közösségi vezetővel eszmét cserélni arról, hogyan kell szembe szállni az antiszemitizmussal.

– **A gázai háború vége óta némileg enyhült a feszültség izraeliek és palesztinok között. A Nyugati Parton felszámoltak számos ellenőrző pon-**

tot, könnyebb az átjutás Izraelbe, és a palesztin gazdaság megélné. Vajon ez csak afféle technikai enyhülést jelent vagy kihat a két nép viszonyára is és elősegíti közeledésüket?

– Az izraeli politika alapja mindig az volt, hogy a palesztin civil lakosságot kímélni kell. Fontos számunkra, hogy – az izraeliekhez hasonlóan – a palesztinoknak is legyen normális életvitelük, munkájuk, jövedelmük. A könnyítések ezt a célt szolgálják. Ugyanakkor nem felejtethetjük el, hogy az útkadályok és egyéb megszorítások célja nem az önkényeskedés volt, hanem az izraeli lakosság védelme a terrorral szemben. Azzal, hogy enyhítettük az ellenőrzést, nemcsak a békés palesztinok mozgásszabadságát növeltük meg, hanem a terroristákét is, amint ezt sajnos több példa is mutatja.

Amikor Netanjahu miniszterelnök tárgyalásra hívta Abbasz elnököt, ő ezt határozottan elutasította, mert a településeken folytatott építkezések teljes befagyasztását szabta előfeltételnek, amit az izraeli kormány nem fogadhat el. És ez nem egyszerűen Abbasz döntése, itt közrejátszik viszonya a Hamasszal. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a palesztinok két táborra szakadtak. Mahmud Abbasz mérsékelt vezető, akivel remélhetőleg folytatni tudjuk a tárgyalásokat. A Hamasz azonban nem ismeri el Izraelt, nem tartja tiszteletben a korábban megkötött egyezményeket, nem mond le a terrorizmusról és nagyon komoly kihívást jelent Mahmud Abbasz számára is.

– **Igen, ez a politika. De a mindennapi életben nem enyhült a feszültség? Járnak például izraeliek palesztin városokba bevásárolni?**

– Ez tilos, biztonsági okokból.

– **Néhány hónapja olvastam egy beszámolót a Jerusalem Report-ban, palesztin városokban vásárló izraeli arabokról.**

– Igen, sokan átjárnak, nemcsak arabok, de ez törvénytellenes. A biztonsági helyzet ezt még nem engedi meg. Röviden: néhány útkadály – vagy akár ötven – felszámolása még nem változtatja meg a közhangulatot. Vanak kapcsolatok izraeliek és palesztinok között, de ez nem jut el politikai szintre. Márpedig az utóbbi a meghatározó. Amíg tartott a békefolyamat,

amíg voltak politikai kapcsolatok, addig sokkal jobbak voltak az emberek közti viszonyok is.

– És miként alakultak Izrael kapcsolatai az EU-val és az egyes európai országokkal? Mik az Ön személyes tapasztalatai? A gázai hadműveletek idején nem érzett feszültséget európai kollégáival?

– Nem, egyáltalán nem. Kapcsolataim az európai kollégákkal igen barátiak, mind személyes, mind szakmai szempontból. Ami az Európai Uniót illeti, a vele fönntartott kapcsolatok nagyon fontosak Izrael számára. Közös értékeket vallunk. Az Unió Izrael első kereskedelmi partnere és meghatározó szerepe van a közel-keleti politikában. Ami a nézetkülönbségeket illeti, azon vagyunk, hogy ezeket párbeszéd során rendezzük, ne deklarációkkal, amelyek könnyen tovább ronthatják a helyzetet.³ A négy-öt évvel korábbihoz képest a helyzet hatalmasat javult. Sokkal intenzívebb a párbeszéd, az együttműködés a legkülönbözőbb területeken. 2008-ban, a gázai hadműveletek idején voltak feszültségek az EU és Izrael között. Főleg a svéd elnökség idején, ami remélhetőleg a 2010-ben kezdődő spanyol elnökség idején megváltozik. A feszültségek enyhítésének módja a tárgyalás, nem a riasztó hangú közlemények vagy a nyilvános bírálát. Ez csak elidegeníti és bizalmatlanná teszi az izraeli közvéleményt az így politizáló országokkal szemben.

Gadó János

Jegyzetek

1 Richard Goldstone dél-afrikai bíró által vezetett ENSZ-testület jelentése a 2008. decemberi-2009. januári gázai hadműveletekről. A jelentés Izraelt és a Hamaszt egyaránt háborús bűnökkel vádolta, amit Izrael élesen elutasított.

2 Az EU svéd elnöksége által beterjesztett javaslat, mely szerint az Unió elismeri Kelet-Jeruzsálemet a leendő palesztin állam fővárosának. A javaslatot ebben a formában nem szavazták meg, egy kiegyensúlyozottabb változatot fogadtak el helyette.

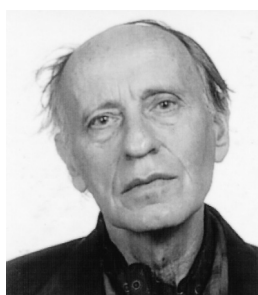
3 A 2. lábjegyzetben említett svéd javaslat tárgyalásának napjaiban valóságos nyilatkozatháború dúlt izraeli és európai (elsősorban svéd) politikusok között.

VÁRNAI PÁL

Elvágódás, avagy a honvágy hiánya

Egy provinciális kozmopolita töprengéseiből

Hogy mi a honvágy, azt mi a bergen-belseni koncentrációs táborban tapasztaltuk meg először. A felnőttek, helyesbíték, a nők, fantáziájukban

unos untalan főztek, meg arról beszéltek, hogy mit esznek majd először, amikor haza kerülnek. Mert úgy 1945 elején, ahogyan törtek előre a szövegesegek, egyre bizakodóbbak lettünk, hogy előbb – utóbb majd csak hazajutunk. Anyám egyik nővére azt jósolta, hogy az új rendszerben apám biztosan polgármester lesz, amilyen bátor beszédekkel mondott még nem is olyan régen. Amikor meg már Theresienstadt-ból útban voltunk Magyarország felé, azt énekeltük, hogy „vár otthon reánk, az édesanyánk, visszavár a szép magyar hazánk.” Azt azért mégse hiszem, hogy azok közé vágytunk, akik bevagoníroztak bennünket. Azok jó része (ha eszük volt), különben se várt be bennünket.

Pár évvel később, cionista éveim alatt, egy másik hon felé vágyódtam, Palesztínába, majd Izraelbe, „indulj háluc, hogyha szólnak a kürtök” hogy „munkáskézzel felépítsünk egy új hazát”. Úgyis sokan oda kívántak régóta bennünket. Micsoda kihívás: felépíteni egy új hazát, otthont teremteni az üldözés és a diszkrimináció elől menekülteknek, ahol még a sofőr és a rendőr is zsidó. Aztán már oda se vágyódtunk, vágyódhattunk, hiszen a cionista szer-

vezeteket betiltották. Később, a sok, forradalmi romantikától áthatott szovjet regény és film hatására a „megvalósult szocializmus” országa tűnt csábítónak. Szóval már zsenge koromban volt hova vágyódnom, elvágódnom. Utána még

pár évig – gyerekként, kamaszként – otthon éreztem magam a diktatúrában, hiszen más életformát nem ismertem. Építettük a szép szocialista jövőt és nem győztük várni annak megvalósulását. (Később hallottam a viccet: Melyik a legjobb út a szocializmushoz? Amelyik a leghosszabb.) Azután jött a kiábrándulás ideje. Észak-Amerika igazán sose vonzott. Ha valahova vágyódtam, az Párizs vagy Olaszország volt. Amikor pedig alkalmam lett volna oda menni, más helyet választottam. Ezt a választásomat nagyon hamar megbántam, erről számos akkori levelem tanúskodik.

Az emigráció első éveit nehezek voltak. Család nélkül, csekély nyelvtudással, teljesen idegen környezetben és kultúrában természetes, hogy elfogott bennünket a honvágy. Azaz: mi tulajdonképpen nem valami felé, hanem valami elől mentünk, menekültünk. Nagyon fájdalmasak voltak azok az órák, amikor átléptük az osztrák magyar határt, hiszen egész addigi életünket hagytuk magunk mögött. Akkor, legalábbis, azt gondoltuk örökre. Amikor 1956. december végén megérkeztünk az első ausztriai szálláshelyünkre, egy férfi felsóhajtott, hogy bárcsak a

lába tört volna el, amikor el akart jönni otthonról. Én, úgy látszik, már akkor is kicsit pimasz lehettem, mert rá kérdeztem: – Akkor most jobb lenne ott törött lábbal? De hát ilyen kettéhasadt lelkűek voltunk akkoriban! Az első években, a sok érdekes, de többnyire lehangoló tapasztalat időszakában csak az éltetett bennünket, hogy, ha nem is tudtuk még, hogy mi vár ránk és még nem tehetjük azt, amit szeretnénk, de megszabadultunk egy szörnyűséges rendszertől. Az első időkben, Kanadában legtöbbször nem honvágyat éreztünk, hanem Bécs után sóvárogunk, ahol annyi kedvességet tapasztaltunk a bécsiek részéről.

Várnai Pál kisgyermekként

Az 50-es években a pesti alsó rakparton

Szülőföldünkön kívül más helyet nem is ismertünk. Reménytelenül messzire kerültünk. Ahogy később egy kiskunhalasi roma zenész mondta: „Csúnya messze van az a Kanada, Palika”. Az egyik fiú meg egyszer felsóhajtott: ha híd lenne az óceánon át, már rég átkelt volna rajta. Én, bevallom, az első években nagyon elvagyódtam Kanadából. Igaz, akkor, szegény menekültként még olyan helyzetben voltam, hogy az országnak csak a kevésbé vonzó oldalait láthattam, a demokráciát, a szabadságot, az emberek toleranciáját még nem nagyon ismerhettem fel. Kanadában jöttem, jöttünk rá so-

kan, hogy mindenekelőtt európaiak vagyunk, de ehhez a felismeréshez el kellett hagynunk az öreg kontinenst. Idézek egy nemrég meglett levélből, amelyet egy Párizsban élő földimnek írtam, s amely levelet ő soha nem kapta meg: „Rájöttem, hogy nem szabad nem a szívünkre hallgatni.” Mindig Párizsról álmodoztam s most nem élttem ezzel az egyszeri nagy lehetőséggel. Ugyanakkor prófétikus is volt a levelem: „Lehet, hogy ez a kivándorlás végleges lesz. Nem szeretném, mert a magyar nyelvre készültem, s a hívátom valahol ott maradt. Mindenesetre az egészet tanulmányútnak fogom fel, mint ahogy az életet is.”

Az első, Montreálban töltött években a szabadidőnket velünk egykorú magyar vagy magyar zsidó diákok között töltöttük. Nagyon sok magyar vendéglő, eszpresszó volt ott akkoriban, ahol rövid időre az az illúzió lehett, mintha Budapesten lennénk. (Hozzátehetem, hogy eszpresszót,

pénzhiány miatt, Magyarországon belülről soha nem láttam.) Aztán elkerültem onnan egy unalmasabb, nagyon angol városkába, majd egy amerikai egyetemi campusra, ahol aztán tényleg idegennek éreztem magam. Amikor egyszer visszalátogattam Montreálba, szinte futólépésben mentem az egyik magyar eszpresszó felé: nagyszerű érzés volt kicsit megint otthon lenni. Amerikában minden más volt: a diákok, a tanárok, az étel, a lányok, egy szóval az egész mentalitás. Nostalgia-

ám volt egy olyan, talán a háború előtti Magyarország vagy Budapest iránt, amelyet igazán csak az irodalomból, Molnár, Heltai, Gábor Andor, Karinthy írásaiból ismerhettem, az amerikai értékekkel gyakran összeütközésbe kerültem, egy a számomra szokatlan gondolkodásmóddal, amely azért, most visszagondolva rá, nem is tűnik annyira idegennek, mindenesetre jóval pozitívabbnak, mint akkor.

Európai vakációim alatt, bárhova is jöttem, úgy éreztem, hogy minden otthonosabb: az arcok, a ruhák, a modor, a táj, az épületek. S amint csak tehettem, az időm jórészt Magyarországon töltöttem. Ismeretes az a vicc, amikor két zsidó hajókázik ellenkező irányban s mindegyik azt mutatja, hogy a másik a mesüge (a hülye). Pontosan ez történt velem 1982-83-ban, amikor, hosszú idő után, otthonra találtam egy fiatal zsidó értelmiségi társaságban Budapesten. Jót mulattak rajtam, hogy még én irigyelem őket azért, hogy itt élhetnek. Mert ők, a Kádár rendszer még mindig eléggé elzárt világában, egyáltalán nem voltak biztosak abban, hogy nekem kellene őket irigyelnem. Egy alkalommal, azokban az években, Olaszországban voltam, Rómában s készültem le délre, Nápoly meg Szicília felé. Hirtelen megdöntöttem magam. Eszembe jutott, hogy péntek este Scheiber professzornál gyülekeznek az ismerőseim. Gyorsan jegyet váltottam s Budapestre repültem. S ehhez hasonló eset nem egyszer fordult elő velem. Örült voltam? Vagy csak a legkisebb ellenállást választottam? Hát nem megírtam egyszer, még a hetvenes években, hogy az a véletlen, hogy hol élünk s nem az, hogy hol születünk?

S aztán? Egyre többet jöttem Magyarországra, szabadidőm jó részét itt töltöttem. Ha barátom itt kevés is volt, éltek itt rokonaim, sok ismerősöm is akadt. Vonzott a Budapestre oly jellemző bennfentes értelmiségi életforma, a gondolatok ütköztetése, az akkoriban még létező pesti (és jelentős mértékben zsidó) humor, az emberek olvasottsága, az itteni eleven kulturális élet. A fiatalok megismert slágerek, mozgalmi dalok, írók, versek is nagyon meghatározók s itt kellett tartózkodnom ahhoz, hogy mindez ismét élővé váljon számomra. Később viszont, amikor már

több időt töltöttem Magyarországon, az itteni politikával, hétköznapi ügyekkel, az emberek bizalmatlanságával, a durvasággal, az udvariassággal, a polgári lét hiányával nehéz volt megbarátkoznom. Szerencsés az, aki mindent egy helyen tud megtalálni. Itt hiányzott a kanadai udvariasság, pontosság, becsületesség, tolerancia. Nem mondhatom, hogy mindig Kanadába vágytam vissza, de valahová máshová feltétlenül. Egyszer egy budapesti irodalmi szalon témája az volt, hogy a máshol élő magyarok ide vágynak, az itt élők meg máshova. Sok magyar szívesen élne másutt, egyesek pedig azt mondják, hogy nem tudnának máshol élni. Igaz, meg se próbálták. Nem mindenütt van ez így. Azt hiszem, hogy a kanadaiak többsége nem vágyik el országából, mert elégedett az életével. De, ha akarnak, nehézség nélkül tudnak máshol élni – és senki nem veti meg őket ezért – könnyebben adaptálódnak, mint a magyarok. Az fiatalabb ország, az emberek mozgékonyabbak, nem annyira kötődnek a helyhez, a hagyományokhoz, mint mi. Ez részben azzal is magyarázható, hogy Kanada egy multikulturális ország, ahol a legkülönbözőbb nemzetiségű, felekezetű és kultúrájú emberek élnek békésen egymás mellett. Kanadában, szerencsére nem található meg az az etnocentrizmus, ami, különösen Kelet Európában jelentősen behatárolja világképünk, és sok konfliktust okoz.

Az utóbbi években időnként felmerül bennem, hogy vajon csak mazochizmusból lehet itt lenni? Megvárjam, amíg majd lehetetlen lesz? A gyűlölködés, az előítéletek, az idegenellenesség, az egyre gyakoribb zsidózás, a média hangja, az ország radikalizálódása mind amellet szól, hogy innen el kellene menni. Ugyanakkor valakinek itt is kell maradni, nem szabad mindent átengedni „azoknak”. Meg úgy érzem, hogy még van itt dolgom, s talán nem mindig a biztonság a legfontosabb. Egy Magyarországon élő amerikai (most már megmondhatom a nevét, Eric volt, Faludy György élet és szerzőtársa) aki sokáig élt a kanadai Torontóban, azt mondta egyszer: „Kanada jó ország, csak az emberek unalmasak. Magyarország viszont elviselhetetlen, de az emberek érdekesek.” Valami van benne.

Sokszor eszembe jut a kiváló lengyel író, Slawomir Mrozek darabja, az Emigránsok. A darab kétszereplős s valahol Lengyelországon kívül játszódik. A cselekmény a két szereplő közötti beszélgetésekből áll. Egyikük, egy egyszerű munkásember, arról álmodozik, hogy majd pénzt gyűjt, haza megy és otthon vesz egy házat. Társa, egy cinikus intellektuel mindent megteszt, hogy megölje benne ezeket az illúziókat: sose fogsz hazamenni, mondogatja neki, hiszen, majd nagyobb házra gyűjtessz, de főképpen elvesztenéd életed értelmét, azt, hogy hazamehess. A tanulság? A vágyakozás megszépíti az életünket, de hiú ábránd ma-

Az első évek Montreálban

rad. Az álmaink nem arra valók, hogy megvalósítsuk őket.

Disszidáljunk vagy visszidáljunk? Valamikor, még a Kádár rendszerben voltak használatosak ezek a fogalmak. Ma már mindenki elmehet, visszajöhet, ahogyan kedve tartja. Én egyikre se beszéltem rá soha senkit. Mindkettő nagy áldozatokkal jár. Eleve nagy terhet vesz a nyakába az, aki elhagyja szülőhazáját. „Kivándorolni csak végső szükségben szabad” idézi Déry Tibor a Svájcban élő Szilasi Vilmos filozófust. Csak hát ez egy olyan ország, ahonnan időnként el kell menni, menekülni. Kanadában nemigen hallani, hogy valaki olyat mondjon: ha ez meg ez a kormány kerül hata-

lomra, elmegyek innen. Magyarországon ez vére megy. Persze, amíg él az ember, mindent kibír. Ahogy a filozófus Bertrand Russell mondta: a kommunizmust is ki lehet bírni, azt a 300 évet.” Boldogabb országok lakóinak nem kis része töltött huzamosabb időt külföldön, sokan beszélnek idegen nyelveken s ez meg is látszik a gondolkodásukon. Kis hazánkban – nem kevesen – megbélyegzik azt, akinek „mindegy hogy hol él,” világméreteken gondolkodik, netán elvágódik vagy el is megy innen. Korábban disszidensnek számított az ilyen, s ha elkapták, lecsukták. Ma pedig gyökértelen kozmopolitának, idegenszíz-

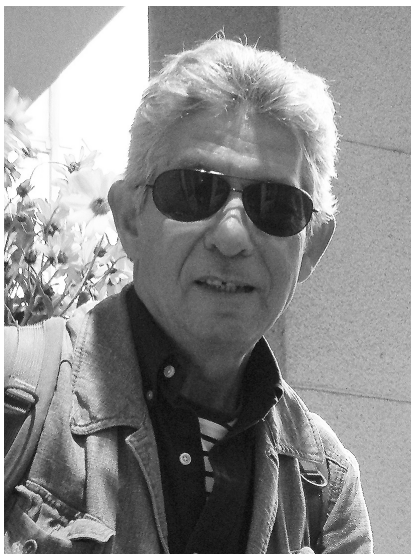
vűnek, hazaárulónak tartják. Ezek bizonyára úgy gondolják, hogy az igazi magyar itt él, (hiszen „Magyarország a magyaroké”) Magyarországot, a magyar embereket másoknál különben tartják.

A honvágy legjobb gyógyírja mégis csak az, ha valaki visszajön, netán visszatelepül. Azonnal elillan a nosztalgiaja. Azaz, a honvágy eltűnik, de a vágy egy képzel, egy normális hon után megmarad. Talán Kunderának lenne igaza, hogy „az élet máshol van”? Az is lehet, hogy maradéktalanul elégedett csak ott lehet az ember, ahol született, ahol az első szavakat tanulta, ahol óvodába járt, ahol felnőtt? Csakhogy ehhez egy boldogabb országban kellene születni.

De mit is fecsegek itt össze-vissza, hiszen a honvágy már rég kiment a divatból.

„Gyakrabban rossz a közérzetem, mint huszonöt évvel ezelőtt”

Jávor Istvánnal beszélget **Várnai Pál**

Jávor István 1948-ban született. Dokumentumfilmes, operatőr, rendező, fotós, a Lauder iskola tanára.

– *Úgy tudom, hogy jelenleg vizuális ismereteket oktat.*

– Lényegében ez a gyűjtőfogalom takarja azt, amivel foglalkozom. Ez érinti a filmezést, a fényképezést, illetve azok kapcsolt részeit. Ha az óra tárgya megkívánja, igyekszem a gyerekek ismereteit bővíteni, történelmi, vagy éppen szociológiai kérdésekben is.

– *Ezek a beszélgetések magukba foglalják a zsidó hagyományokat is?*

– Csak ritkán. Évfordulók, napi események kapcsán szóba kerül, de a gyerekek többségét ez a téma kevésbé érdekli. Nem is az én területem ez. Volt idő, nem is oly rég, amikor csináltunk egy filmsorozatot zsidó hagyományokról, szokásokról és akkor

ezzel mindennap foglalkoztunk. Tehát ilyen kivételes, konkrét esetek előfordultak.

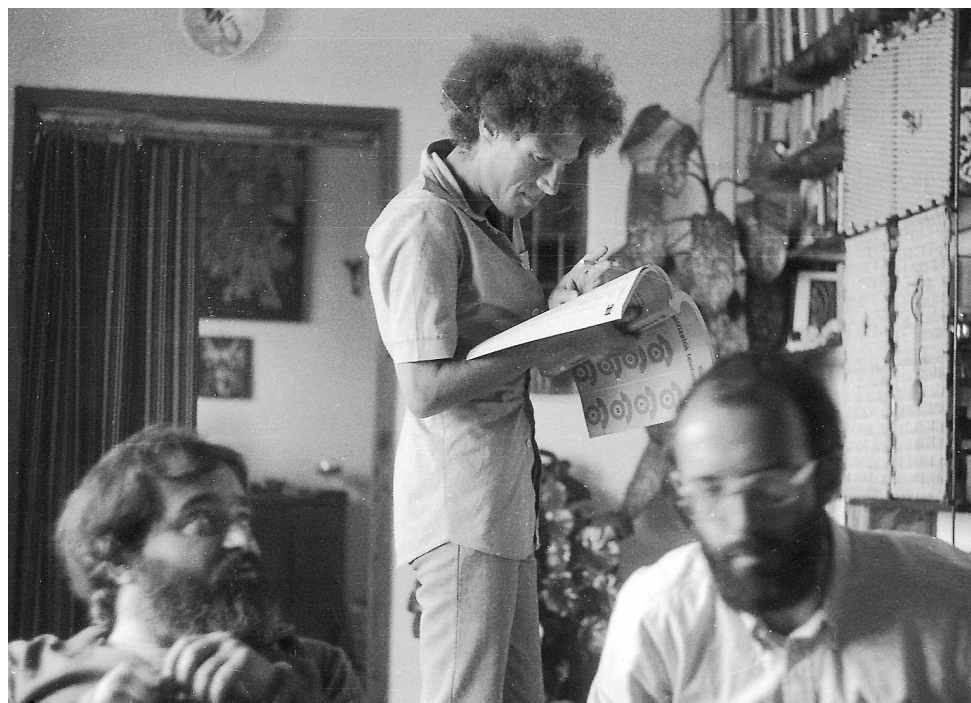
– *Hogyan sajátította el a fotózást és vizuális ismereteit általában?*

– Amikor én tizennyolc éves koromban leérettségiztem, akkor a kötelező katonai szolgálat szempontjából még némi haladékot jelentett, ha valaki felvételi helyett szakmunkásképzőbe jelentkezett. Az egyetemre akkoriban igen nagy volt a túljelentkezés, és az érettségim nem sikerült valami kiválóan, így aztán elvégeztem egy kétéves fényképész szakmunkásképzőt, ahol elsajátítottam ennek a szakmának az alapjait.

– *Egy interjúban említi, hogy ott, ahol, a családban azt a szót, hogy zsidó, ki se lehetett mondani. Szülei, sok túlélőhöz hasonlóan, igen óvatosak voltak. Az ön számára már korán ki derült, hogy zsidó?*

– Hogy mi zsidók vagyunk, az természetesen nem volt titok, olyannyira, hogy anyám kóser háztartást vezetett és az ünnepeket, beleértve a szombatot is, szigorúan megtartottuk, csak otthon e szó kimondását a szüleim kerülték. A zsidót nálunk az „unzi” jelentette. Azt mondanám, hogy a körülményekhez képest zsidóként éltünk és zsidóként féltünk.

– *Önt már a 70-es évek végétől kezdve figyelték a belügyi szervek, mint „Fotós” fedőnevű célszemélyt. Az egyik vád Ön ellen az volt, hogy 1978-tól tevékeny részt vett a hétfői szabadegyetem, az úgynevezett Repülő Egyetem tevékenységében. Engedje meg, hogy idézzek Szilágyi Sándor (Saci) A hétfői szabadegyetem és a III/III. című könyvéből. A belügyminisztérium III/III 4a alosztályának 1981. február 9-i jelentésében többek között ezt olvashatjuk: „Jávor munkahelyi vezetői felé szig-*

Bence György, Kenedi János, Kis János
(Fotók: Jávor István archívuma)

**Haraszi Miklós, Demszky Gábor,
Rajk László**

nalizáltunk, melyben kérjük, folytassanak vele beszélgetést. Ennek során hívják fel a figyelmét a „repülő egyetem” működésének politikailag káros voltára, társadalmi veszélyességére és szólítsák fel arra, hogy a jövőben lakását ne adja oda ilyen jellegű összejövetel megrendezésére.” Továbbmenve, a belügyminisztérium ügyosztálya rendőri intézkedést helyez kilátásba. Az Ön Óra közeli lakása is többször helyet adott ezeknek a hétfői előadásoknak. Hogyan volt bátorsága részt venni ezeken az eseményeken, felajánlani a saját lakását, vendégül látni olyan embereket, akiket a hatalom „ellenforradalmároknak” nevezett? Nem tartott attól, hogy elvesztheti lakását és munkahelyét?

– Mindazok, akik annak idején aktívan másként gondolkodtak a rendszerrel szemben, több vagy kevesebb kockázatot vállaltak. Volt, amikor le-, volt, amikor túlbecsültem ennek a jelentőségét, de mindenképpen biztos,

hogy ez a tevékenység valamilyen kockázattal járt. Így valóban lehetett számítani lakás vagy munkahely elvesztésére, netán útleveél bevonására. Ma sem tudom, hogy engem mennyire figyeltek. Hogy a lakásomat lehallgatják, arra akkor jöttem rá, amikor egy antennaszerelővel felmentem a tetőre, és észrevettem, hogy a kéményből egy olyan kábel is kilóg, amelynek nincs általam ismert funkciója. Arról pedig, hogy hogyan kerültek a lakásomba ezek az egyetemi összejövetel: akkori élettársnőm sokakat ismert az akkori demokratikus ellenzékéből, és így általa én is megismerhettem őket. Ők nem féltették magukat, ezért úgy éreztem, hogy ha segíteni tudok, ez a legkevesebb, amit megtehetek.

– Mesélne ezekről a hétfői esti összejövetelekről? Ki tette az előadók közül Önre a legmélyebb benyomást?

– Nemritkán 150-200 ember volt jelen ezeken az előadásokon. Nyáron ez könnyebben volt megoldható, lévén erkély, meg folyosó, de télen szűkösebben voltunk. Ilyenkor vágni lehetett a füstöt, hiszen boldog-boldogtalan dohányzott. A „repülő egyetem” menete úgy zajlott,

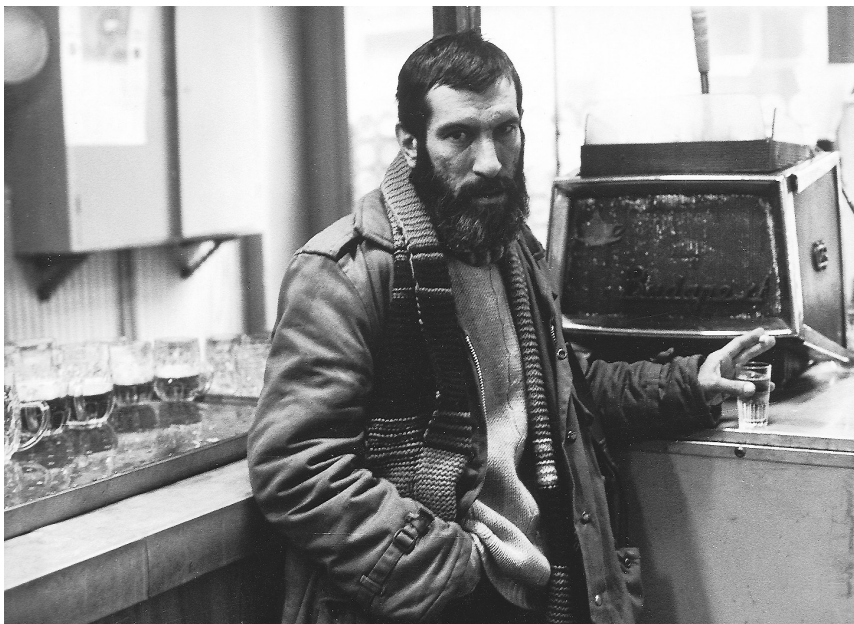
hogy a hétfő esték szervezője, Szilágyi Sándor bejelentette, hogy ki lesz az előadó a következő héten, és ez egy informális körben, szájpropaganda útján egy-két napon belül városszerte elterjedt. Hogy ki volt a legemlékezetesebb előadó? Nekem Szabó Miklós története. Az ő előadásai felejthetetlenek voltak, már csak amiatt is, mert rendkívül magas színvonalon ismerhettem meg a 20. század legfontosabb, számomra addig ismeretlen összefüggéseit.

– Voltak sejtéseik arról, hogy kik jelentettek a társaságból, hogy voltak-e – s bizonyára voltak – téglák?

– Nem igazán. Az egymást ismerők megbíztak egymásban, legfeljebb olyankor merülhetett fel gyanú, ha a megjelenőt senki sem ismerte, de ez sejtelmeken nem ment túl. Ugyanakkor a ma nyilvánosságra kerülő névsorok láttán az ember egyszerűen nem hisz a szemének.

– Felteszem, hogy a szellemieken túl ez egy zárt társadalmi közösség is volt.

– Zártnak nem mondanám, mert emlékeim szerint bármelyik előadásra bárki elmehetett, aki értesült róla, nem kel-

lett igazolás. Jóleső volt egy klubhoz, körhöz, hálózathoz tartozónak érezni magamat. Az a másság, az illegalitás romantikája, az az életforma akkor azt jelentette, hogy az ember valami valódival találkozik, szemben a rengeteg hiteltelen masszával.

– *Most beszéljünk egy másik, emlékeztető tevékenységről, a Fekete Dobozról, illetve arról a videó-folyóiratról, amelyet a nyolcvanas évek második felében kezdtek el terjeszteni.*

– A Fekete Doboz előzménye az volt, hogy én a fényképezés mellett elkezdtem mozgóképpel is foglalkozni, amire az adott lehetőséget, hogy elérhető közelségbe került a videó, mint olcsó rögzítő-eszköz. Lányi András filmrendezővel (azóta közíró) kezdtünk szervezkedni, azzal a céllal, hogy a pártállami, egynemű tömegtájékoztatáshoz képest videón alternatív híradót készítsünk. Csatlakozott hozzánk Elbert Márta, Ember Judit, Vági Gábor és később Pesty László is. Ez lett az első alkotógárda.

– *Őn ellen az is vádként merült fel, hogy drapp színű Opeljén érkezett egy forgatócsoporttal Nagy Imre párizsi síremlékének avató ünnepségére, 1988-ban.*

– Tényleg volt egy barackszínű Opel autóm, és valóban azzal mentünk, Havas Gábor, Elbert Márta és én. Tulaj-

donképpen Ember Juditnak kellett volna mennie, hogy az eseményről „emlékfilm” csináljon, de neki akkor nem volt francia vízum, nekünk viszont történetesen volt érvényes útlevele. Ez a párizsi emlékműavatás szerves része lett a később 301-es parcella címmel magánforgalomba került filmnek. A filmben egy nap történéseit próbáltuk bemutatni: tehát a párizsi ünnepséggel egy időben zajló budapesti eseményeket is. Párizsban ünnepélyes ceremónia volt, katonazenekarral, szónoklatokkal, zászlófelvonással. Ugyanaznap délelőtt embereket vittek el a

Petri György

Hősök teréről, majd volt egy illegális megemlékezés a 301-es parcellánál, délután pedig egy spontán tüntetés a Batthyányi örökmécsesnél, amit a rendőrség durván feloszlatt. Ezt követően a lelkes és tapsoló tömeg átvonult a Szabadság térre a televízió székháza elé, ahol Mécs Imre és Kis János mondtak izzó hangú beszédek. Az ide már nagy számban érkező rendőrség brutális módon szétkergette a tömeget. Múlhatatlan érdeme a téri eseményekről forgató Pesty Lászlónak, hogy a kamerát akkor se kapcsolta ki, mikor ütlegették.

Kezdeti formájában a Fekete Doboz mint nemhivatalos videó folyóirat, VHS kazettákon sokszorosítva terjedt, melyeken beszámoltunk a legfontosabb, nagyrészt elhallgatott eseményekről. Ilyen aktuális téma volt például a nagymarosi vízlépcső és az ezzel kapcsolatos hullám, meg általában a politikai megmozdulások, például az Erdély melletti szolidaritási tüntetés.

– *Őnök nem csak konkrét eseményekről készítettek filmet, hanem létező, de elhallgatott szociális jelenségekről is: így a környezetszennyezésről, az állami gondozottakról, a szegénységről.*

Szabó Miklós a Repülő Egyetemen

– Igen, valóban voltak nem kevesen, akik úgy is kifejezték a rendszerrel való szembenállásukat, hogy gyűjtöttek a szegények javára ruhaneműt, élelmiszert. A Doboz filmjei a szociális problémákkal küszködők felé inkább a Kádár rendszer összeomlása után fordultak.

– *Végezetül feltennék egy személyes kérdést: érez-e valamiféle nosztalgiát a rendszerváltást megelőző tíztizenöt év után? Amikor volt egy közösség, ügyek, „szabadság a hó alatt”? El lehet-e ezt választani a fiatalság utáni sóvárgástól?*

– Én a hetvenes évek második felében szereztem tudomást az említett szervezkedésekről. Ha csak erre gondolok, akkor kétségtelenül jó érzés fog el. Ez alatt természetesen nem a Kádár rendszer utáni vágyat értem, amely azóta sem lett vonzóbb a szememben egy jöttányit sem. Egy pillanatig sem vágyom arra a világra, amely a rossz közérzetemet okozta. Most is rossz a közérzetem, csak másképp, viszont ha mélyebben belegondolok, a kiváltó ok nem is esik olyan távol az akkortól.

– *Az írók, a művészek általában kicsit kívülálló, távolságtartó, a társadalomhoz kritikusan viszonyuló emberek. Az úgymond szocialista korokban ehhez hozzájárulhatott egy bizonyos ellenzéki magatartás is.*

– 1989 előtt ellenzékinak lenni az egy magatartás volt, egy életforma, a maga áldásaival és átkaival. Ma a politikai másként gondolkodás nem jár kockázattal, mindenki írhat, fényképezhet, filmezhet másként. Én nem vagyok hivatásos ellenzéki, boldogan élném azt a kommunizmusmentes, racionális életet, amit akkor elképzeltem. Ehhez képest a közérzetem gyakrabban rossz, mint huszonöt évvel ezelőtt. A régi minták nehezen mozdulnak, és a szabad sajtó ellenére számos kérdés most is megválaszolatlan. Csak a példa kedvéért, tessék már megmondani: ki pénzeli a szélsőjobbot?

*

Jávor István Laló című dokumentumfilmjét, mely a marosvásárhelyi születésű Erdélyi Lajos fotográfus-újságíróról szól, lapunk megjelenésével egy időben mutatják be a Magyar Filmszemlén.

TURI TÍMEA

Költözés

(részletek)

Mikor anyám elszántan próbálja bennem feléleszteni a családi érdeklődés szerte hamvadó szikráját, mely szerint meg kéne írni a ház történetét, a régiét, ami csupa múlt, csupa érdekesség, gyakran felvázolja előttem a hajdani tervrajzot: ezt a házat,

ezt dédapád építtette, hallod?,

dédapád, Löwinger Miksa,

aki fakereskedő volt, kereskedelmi-kamara elnök, jómódú polgár, rengeteg gyerekkel és jóindulattal, hiszen építtetett ő zsinagógát is meg iskolát is, tudod, mint a vers is mondja, ne hagyjátok a templomot,

a templomot s az iskolát,

szóval ezt a házat, ezt a régit is ő építtette, egészen a sarokig, igen, a szomszédnéni háza és azok a házrészek, ahol most a vaskereskedés és a vetőmagüzlet meg a bútorbolt van, az is mind-mind a miénk volt, pontosabban nem is a miénk, hanem a dédapádé és családjáé, melybe, no, szegrőlvégről te is beletartozol, meg a cselédek is itt laktak, akik amúgy nagyon szerettek dédapádnál dolgozni, tehát

a ház a mi családuké

volt

egészen,

amíg nem államosították,

hallod?,

úgyhogy ahol most lakunk, az utcai szoba, az a hálószoba volt régen, az udvari meg a gyerekszoba, nagyanyád gyerekszobája is egyben, szóval *figyelsz te egyáltalán?!*

*

Amúgy nemigen hiszek a családok létében. Kiskoromban, mely már régebben történt a tegnapi, elmélyült gyönyört okozott a családfák rajzolá-

sa, miközben anyámtól percenként kérdeztem, kinek ki a gyereke. De ha igazán át akarom látni, miféle család is az enyém, egyet sem tudok megnevezni, csak családokat. Van Apám. Van Anyám. Nekik is anyjuk és apjuk, és így családfám apai és anyai ágak kibogozhatatlan hálójaként értelmezhető. Rokonaimnak olyan rokonai lehetnek, akikhez nekem nincs is közöm.

Lelkes eggyé így...

Istenkáromló gondolat?

Anyám sokat emlegeti apja anyját, régi levelek, naplók, képeslapok fölé hajolva, vagy csak úgy, látszólag ok nélkül, *dédanyád, Barber Franciska,*

ha figyelsz egyáltalán,

ugyanis zongoraművész volt, aminek én, dédunokája készültem hajdanán, kalandos életű asszony – szül két fiút: az egyik, Károly tizenhét évesen Goethéről publikál a Nyugatban, de apja jogásznak szánja, így majd Makóra kerül betétszerkesztő díjnoknak és filozófiai tanulmányok írása mellett feleszeret a főbérleje unokahúgába (a nagyanyámba), aki majd meg-

szüli anyámat, pár hónappal azelőtt, hogy (nagyapámat) egy olyan munkaszolgálatba hívják be, melyről már nem tér vissza - - - a másik fiú pedig, László, majdan Laci bácsi, bár emlékei szerint mindig is irigykedik bátyjára, táncos lesz, és bohém életet él,

mi muzsikus lelkek, mi bohém fiúk,

akinek bevallása szerint ezt a dalt róla írták, vagy vele együtt, már nem tudom, szóval világjáró táncos lesz, aki Ausztráliában telepedik le, és rengeteg történetet hagy majd nem csak szintén táncos feleségére, hanem kedvelt unokahúgára és így részben annak lányára (rám) is, hiszen öregségében leginkább regénynek nevezett emlékiratok írásával mulatja az időt, hogy néha egészen az az érzésem támadjon,

ez egy ilyen család,

ilyen emlékirat-irogatós,

hiszen nem ő az egyetlen, bár rokonaim, akik szintén görcsös íráskényszeret éreznek, ha életükre gondolnak, és mi másra is gondolhatna az ember életében, mint az életére, hm, szóval szintén emlékirat-irogatós rokonaim nem rokonai Laci bácsinak, ott van például anyám anyai ági unokabátyja, aludni, azt nem tud éjjelenként, de mint egy önmagát túlélő Szindbád, megírja szerelmei történetét, hát efféle génállomány kering bennem is, több ágról, és

efféle örökség figyelmeztet szüntelen önuralomra,

még ha ez nem is látszik olykor, mert lehet, hogy összetévesztem az önuralmat épp annak hiányával, ó,

ha megkérdezném Istent, szabad-e mindent elmondanom, válaszolna-e?,

vagy válasza hiánya készítené újra beszédre?, de akkor sem mondaná meg senki, kinek érdemes beszélnem, kicsoda nem nézi önzésnek,

ha a kígyó nem tud más farkába harapni,

mert a kígyó, tehát az ember is, inkább árt magának, mint másnak, ugye, és az emlékirat-irogatás sem más, mint kisebb-nagyobb sebeket ejteni saját testünkön, mert ez van kéznél, és bízunk abban, hogy

éveink tarka regények...

Csak meg kéne írni.

*

Anyám sokat beszél, és sokat hallgat a múltról, míg egyszer diktafontolok az orra alá, hogy beszéljen az életéről, hiszen efféle interjút kell vinni az egyetemre, házi feladatot csinállok tehát Anyám életéből, s így végső soron a sajátomból is... Persze nem kéne feltétlenül az Anyámmal beszélnem, de az egyszerűség kedvéért

Anyámra fanyalodom;

a feladat szerint ugyanis kell egy ember, aki elmondja az életét, és én gyáva vagyok messzire menni mást keresni, otthon pedig csak Anyám van kéznél, no meg én magam, de hát

nem vagyok beszélőviszonyban önmagammal,

ami végülis érthető, Anyám pedig, aki amúgy a legváratlanabb pillanatokban szokta rázmúdítni a családi múlt aprólékos részleteit, amit már figyelmen kívül is ismerek, elmondani azért mégse tudnám, szóval Anyám nézi a diktafonban forgó szalagot és

bár beszél, inkább nyögvenyel,

láthatóan meg van illetődve, saját élete helyett a szülei életéről kezd mesélni meg azoknak a szüleiről,

olyan dolgokról szól, melyek az emlékezet számára elérhetetlenek,

s így érthetetlenek egyben, és borzasztó hosszú szüneteket iktat a meg gondolt szavak közé,

nehogy valami kicsússzon a száján,

valami óvatlan, személyes, zavarba ejtő, nem publikus,

Timi, letelt már az a húsz perc, ameddig beszélnem kell,

kérdez kétségbeesetten, na jó, mondjuk letelt, mondom, de mindezzel nincs még a történetnek vége.

Az ember nem arról beszél, amiről lehet, hanem arról, amiről tud.

*

Anyám tartott egy kicsit ettől az egésztől, mert az még hagyján, hogy az ő bőrét vásárra viszem, de hogy a sajátom... Megnyugtattam, egyet se bánkódj, édesanyám, nincsenek takargatnivaló családi titkok, azért meg, hogy az ő apukáját, az én nagyapámat megölte a munkaszolgálat, szóval mindezt mégse mi szégyelljük magunkat, ugye. Amúgy meg ha nem volnék zsidó, akkor is az lennék, mert másnak lenni manapság nem érdemes.

Cigánynak még esetleg.

Kiskoromban olyannyira meg vagyok győződve cigányságomról, hogy rá se kérdezek, annak ellenére, hogy erről egy szót sem szólnak velem felmenőim. Apám néha részegen közli velem, hogy zsidó vagyok, ha jobb kedve van, hogy zsidó királynő, de erre csak valami régi feljegyzés alapján emlékezhetem, Anyám egyik krónikás füzetéből. Nem tudom, mit jelent zsidónak lenni, de azt azért látom a tükörben, hogy a vonásaim szélesek, a bőröm pedig örök kreol, mintha levakarhatatlan kosz vonna rá sötét hálót, nem tudni, mindez a pigmentek támadása vagy a ház pora, szóval kétség nincsen: cigány vagyok, és nem is zavar.

Aztán mindent, mindent elfelejték, mint a gyerekek általában. Az emlékeket gondozni kell, különben elhatalmasodik a képzelet. Igaz, elhatalmasodik így is.

*

A zsidóságom sokáig úgy élem meg, hogy nem foglalkozom vele, s ez később sem változik sokat: igen elmélyülten vagyok képes kutatni képtelenségemet az elmélyülésre. Persze sok dolog megváltozik, mikor előzőnk városunkat az Izraelbe szakadt, de magyar gyökereiket kereső haszid zarándokok.

Fekete bársonyba bugyolált férfiakat izzaszt a nyári napfény, a nők sokat mosolyognak, hajuk akár a babapárók. Anyám meséli, hogy az anyja mesélte, a neológok, akik mi is vagyunk, régebben hőszeteknek csúfolták a haszidokat; bólogatok, bár nem értem, mi ebben a vicces.

Anyám olyan boldog, hogy zsidók vannak a városban, azt se tudja, merre is induljon, hogy találkozzon velük, főleg, hogy haszidok. Hordja az arany dávidcsillagot, amit egy unokatestvérétől kapott, nem törődve álmatlan unokabátyám zsörtölődésével, mely szerint ember önmagát meg ne bélyegezze. Hogy is törődhetne a rokonokkal, amikor mindenki Kanadában van, a haszidok meg Makón. A haszidok se tudják, hogy találkozzanak velünk,

főleg, mert haszidok: egy egész álló szombat állnak a házunk előtt, de nem nyomják meg a csengőt, mert nem szabad.

Aztán mégis összefutunk.

A tekintélyes zsidó íróval makói tartózkodásának utolsó napján találkozunk. A helyi szálloda éttermében útra kész asszonyok, játszó gyerekek között vezet az utunk. Anyám odavan az örömtől, teljesen feszült, boldogan visz kézen fogva engem, aki feltehetőleg a legfiatalabb második generációs csemete vagyok: Anyámat egy évesen deportálták Theresienstadtba, engem meg negyvenen túl szült, náhát. Nem gondolkozom ilyeneken, a bácsit is egykedvűen hallgatom, aki szerint igazán szomorú volna, ha

miattam halna ki a makói zsidóság,

ha még én is valami gój pasashoz fogok feleségül menni, ahogy az Anyukám is – de én még csak kilenc éves vagyok, az óvodai Béla-affér óta szemérmesen hallgatok az efféle ügyekről –, ám a borúlátást elkerülendő kapok egy héber nevet:

legyek Tikva,

ami reményt jelent, hogy mégse fog mindez így történni, mert hát egyrészt nagyon kevés zsidó van a városban, másrészt tehetséges gyerek ne kallódjon a diaszpórában, ahogy egy másik rabbitól kapott későbbi jótanács is arra int:

zsidó gyerek írjon zsidó verseket;

de ne szaladjunk előre az időben, legalább most ne, mert a tekintélyes író szerint még megmenthető vagyok, még nem olvassa rémülten a vessort, amit én írtam:

a szeretetbe megyek;

a tekintélyes bácsi szerint ugyanis, ahogy majd egy újságikkben kifejti, ez egyértelmű jele a gondolkodásomat feltartóztathatatlanul átformáló keresztény maszlagnak, de ne szaladjunk előre, még megmenthető vagyok, igen, talán valami zsidó iskolában

megmenekülhetek az asszimiláció szörnyetegétől,

ami fölfalni igyekszik, igen, a zsidó iskola tűnik a legjobb megoldásnak, Anyámnak is, hogy ott tanítson, a rendszerváltás óta lassan úgyis csak magyart tanít, kinek kell az orosz.

Tizenkét évesen szűk családi körben – én és Anyám – tartunk valami pszeudo-batmicvát, miután a tekintélyes bácsitól postán kapott zsidó imakönyvből megtanulok héberül olvasni; a szavakat már felismerem, csak még nem értem, mit jelentenek. Miután kellően megtanulom az ábécét, találmra nyitom ki a vaskos könyvet, hogy ujjammal nekibökjek egy sor-nak, amit betűzni kezdek,

sömmá jizroel...

Évek múltán a tekintélyes bácsi megírja az életét, hogy egészen zavarba ejtsen a gondolat,

ez egy ilyen nép,

ilyen emlékirat-irogató,

de a meglepetésnek még nincsen vége, hiszen többszáz oldalas emlékei között én is elfoglalom pár flekket, mint a kallódó zsidó fiatalság megtestesítője, akinek érdeklődése hiába szomjúhozza a zsidó múlt ismereteit, úgyis elsorvad a száraz környezetben. Pedig milyen érdeklődő kislány voltam, Anyám pedig kalandos életű asszony: Auschwitzban született, majd angoltanár lett, két gój férjtől elvált; olvasom.

Melyiktől születtem, kérdem Anyámtól röhgöve.

Mindenki másképp emlékszik, mondom.

Olyan messze van Makó Jeruzsálemtől, mint Makó Jeruzsálemtől.

Szegeden van a legközelebbi zsinagóga, ami nem igaz, mert Makón is van, sőt volt kettő is, volt egy neológ is, amit

dédapám, Löwinger Miksa,

– ha figyeltem egyáltalán –

építtetett, mert ő nem hagyta a templomot,

a templomot, s az iskolát,

de a háború után majd pártház épül a neológok zsinagógájának földig rombolt helyén, a haszidokéból meg romantikus romhalmaz válik, hogy Az unokáink se fogják látni tévéműsorban mutogathassák, míg fel nem újítják, hogy a szélrózsa minden irányába szakadt sötét bársonyruhas haszid zarándokok évente egyszer itt imádkoz-

hassanak. Szabadtéri ünnepségeken, akár a templomban, paravánnal választják el a nőket a férfiatól, mert nem kóser, ha keverednek.

Szegeden van a legközelebbi zsinagóga, ahova neológoknak is lehet járni, mikor először vagyok ott, egészen letaglózna a világoskék falak meg a fényes szélesség. Ha Anyámra nagyon rájön a vallásosság, ünnepekkor a zsinagógába megyünk imádkozni; mindezt nagyon komolyan veszem: újévkor – mikor feladatom az önvizsgálat és a magamba zárkózás –, ha tekintetem véletlenül a külön sorba terelt zsidó fiúkra téved, rögtön őszinte önmarcangolásba kezdek.

Ide egy paravánt!

Régen írt naplóbejegyzésem egy zsinagógai estről így tanúskodik:

isten jelenlét lengte be a termet.

Olvasom a kiskori gyöngybetűim, és egészen zavarba jövök: megfedekeztem Istenről, mint egy régi osztálytársról, akit, ha felnövünk, rendre elfelejtünk felhívni.

Még nyolc éves vagyok, még nyújtózkodnom kell, hogy elérjem a menza ablakát, ahol üveg pohárban vár a reggeli macikávé. Még nyújtózkodnom kell, nemsokára lehajolni, de már ekkor is undorodom a macikávéától, amit le is passzolok egyik osztálytársamnak, Máténak, aki félzsidó, ugyanúgy, mint én, csak fordítva: én anyai, ő apai ágról. De mivel a zsidók nem ismernek apai ágat, neki a szar: ő semmilyen, én meg mindenféle vagyok, gondolom, mikor feláll asztalunktól. Nemsokára azonban visszatér az ablaktól a harmadik pohár tejeskávéjával, jelentősegteljesen rám néz, és azt mondja, van egy telefonja, rózsaszín. Majd egy kis szünet után hozzáteszi,

azon tudja hívni Istent.

Így tud vele beszélgetni. Inkább fád vagyok, mint hitetlen, de azért megkérdezem, mi a száma. Mármint Istennek. Ó, nincs arra szükség, mondja, és kiissza üveg poharából az ide bűzlő borzalmas masszát. Nincs erre szükség, csak le kell venni a kagylót, és belebeszélni: halló, Isten? És Isten válaszol.

GOLDSTEIN IMRE

anyám árnya

ahogy így elnézlek
élve

fényképedről
méla
gólyacsapásokkal
emelkedve

közeledsz
távolodsz
te szépevű
vidéki lány

anyám árnya
védangyalom
vagy megszegett
fogadalom

...

hajnalban a tenger
nem jött föl a partra

mohó hullámaid
vissza-visszatartva

ágaskodott nézett
de már nem voltál ott

megrezzent és láttam
mennyire csalódott

hogy karcsú bokáid
már nem lepheti el

sóscsókos villódzó
lány habplepleivel

visszahúllt a sziklás
hínárhálós mélybe

cikázó kopoltyúk
rácsos szűrőjébe

azóta visszaállt
a tengerparti rend

minden változatlan
kék ég fent tenger lent

a homok és a víz
ölelő peremén

ismét ágaskodunk
a bús tenger meg én

titkolná ha tudná
hogyan hall és nem lát

míg együtt siratjuk
sudár lábad nyomát

az én titkom hogy te
egyszer visszajössz még

hogyan egybemerülünk
mint a föld és az ég

fényképeket nézve

ez
megnevettet
mert megrikatni
már nem tud

mit sajnáljak
ezen a mesebeli
zsúpfedelű házban

ki nem múlik el
minek ez a sok
fotó

ezt
soh'se láttam
se élve se holtan
nagyapám falujában
volt kovács
vagy kisdobos
vagy a falu
bolondja
ki tudja

ez
meg valami
szomszéd aki
úgymond béna
térdén lovagoltatott
amikor még
tökmagnál is
kisebb voltam

mit csináljak
vele még ha
olyan híres
volt is akkor
köszvényéről

ez itt
a nagy kárhozott
családi kép amit
sohasem nézek
de mindig látok
s mikor vén kezek
mutogatják
valami ürességtől
vagy zajtól szédülök
ahogy szakadatlan
cigányzenés
péntek esti
dalokkal
tölti el- ki- és be
a légszomjas teret
amit egy lepattogzott
régimódi keret
tart fogva örökre
és ami nem más mint
a múltam
vagy annak
szürke tükre
látom magam
a csak képről ismert
bróm-barna retusált
mosolygó orcákon
bátor tekintetek
holnapjukról
mit sem tudnak

a lócán ülők
mögött állók
elfedik a házat
a fél kerítést
meg a kutat de
a lényeg mindig
az hogy ne feledjem
el melyik kislány lett
később apám felesége
és melyik az a kisfiú
aki isten segítségével
avagy annak ellenére
megmenekült a pokolból
a vén kezek
egyre-egyre
görcsösebbek
akár az enyéme
is lehetnének
nem lenne már
épp' ideje
szétzúzni ezt
a keretet

FRANZ KAFKA

A mi zsinagógánkban

A mi zsinagógánkban él egy állat, mely nagyjából akkora, mint egy menyét. Gyakran jól szemügyre vehető, mert eltűri, hogy az emberek két méter távolságra megközelítsék. A színe halvány kékeszöld. Bundáját még senki nem érintette, és semmit nem mondhatunk róla, de állíthatjuk, hogy az eredeti színe ismeretlen, mert a látható szín a bundához ragadt por és vakolat vegyülete, mely hasonlít a zsinagógabelső vakolatához, csak valamivel világosabb. A félénkségét leszámítva rendkívül nyugodt, üldögelni vágyó állat, és ha nem zavarnák meg oly gyakran, helyéről soha el nem mozdulna. Kedvenc tartózkodási helye a női karzat rácsozata. Látható élvezettel kapaszkodik karmaival a rácsozat részeibe, kinyújtózkodik és lenéz az imaterembe, úgy tűnik, élvezi ezt a merész helyzetet, de a templomszolgának megparancsolták, hogy az állatot soha ne tartsa meg a rácsozatnál, mert akkor odaszokna a helyhez, és ez a nők miatt, akik félnek az állattól, megengedhetetlen. Vajon miért félnek tőle? Ez nem világos. Az első pillantásra csakugyan ijesztőnek látszik, különösen a hosszú nyak, a háromszögletű pofa, a majdnem vízszintesen előreálló felső fogak, és a felsőajak felett, a fogak fölé meredő, láthatóan kemény, világos, hosszú

sörte; ez mindenképpen ijesztő, de meg kell érteni, mennyire indokolatlan ez az egész riadalom. Mindenekelőtt távol tartja magát az emberektől, félénkebb, mint egy erdei állat, úgy tűnik, hogy az épületen kívül semmi máshoz nem ragaszkodik, a személyes balszerencséje éppen az, hogy az épület zsinagóga, ennek megfelelően, időszakosan emberektől nyüzsgő. Ha

megértetnénk magunkat az állattal, megvigasztalhatnánk azzal, hogy a hegyi városkánk gyülekezete évről évre fogyatkozik, és már a zsinagóga fenntartási költségeinek előteremtése is gondot okoz. Nincs kizárva, hogy idővel a zsinagógát magtárrá, vagy valami hasonlóvá alakítják, és az állat végre megleti a nyugalmat, melyet most annyira hiányol.

Persze az állattól csak a nők félnek, a férfiak régóta közömbösek lettek iránta. Az egyik nemzedék mutatja a másíknak, újra és újra, míg végül már pillantásra se méltatják, már a gyerekek se lepődnek meg, akik először látják. Ő a zsinagóga háziállata, de miért is ne lehetne a zsinagógának egy máshol fel nem lelhető különleges háziállata? A nők nélkül, lehet, hogy alig tudtak volna az állat létéről. A valóságban maguk a nők sem félnek tőle, furcsa is lenne rettegni egy ilyen állattól, nap mind nap, éveken, évtizedeken keresztül. A nők azzal védekeznek,

hogy az állat hozzájuk közelebb van, mint a férfiakhoz, és ez igaz. Az állat nem merészkedne le a férfiakhoz. Még soha nem látták a padlón. Ha nem engedik a női karzat rácsozatához, akkor legalább abban a magasságban, a szemközti falon tartózkodik. Van ott egy keskeny perem, alig kétujjnyi széles, mely körbefut a zsinagóga három falán. Az állat ezen a

peremen futkározik, vagy leginkább egy bizonyos helyen gubbaszt, a nőkkel szemben. Szinte felfoghatatlan, hogy mennyire jól mozog ezen a keskeny pályán, és élvezet nézni, ahogy ott a magasban a kiszögellés végére érve visszafordul, mégiscsak ez egy nagyon öreg állat, de cseppet sem habozik végrehajtani a legmerészebb ugrásokat, és soha nem véti el őket, megpördül maga körül a levegőben, és máris rohan visszafelé. De mégis, ha párszor láttad, már elegend van ebből, semmi kedved ahhoz, hogy állandóan ezt bámuld. Így nem a félelem és nem a kíváncsiság, mely a nőket felindulásra készíti, mert ha jobban lekötne őket az imádság, az állatról teljesen elfeledkeznének, a hitbuzgó asszonyok így is tennének, ha a többség, mely nem ilyen, hagyná, mert ezek szeretik felhívni magukra a figyelmet, és erre az állat jó ürügynek bizonyul. Ha tehetnék és mernék, biztosan magukhoz csalogatnák az állatot, hogy aztán még nagyobb ijedtséget keltsenek. De valójában az állat nem húzódik soha közel hozzájuk, ő csak azzal törődik, hogy senki ne bántsa őt, se a nők, se a férfiak.

Valószínű, hogy leginkább a rejtek-helyén maradna, ahol az istentiszteletek közti szünetekben tartózkodik, feltehetően valamely falrepedésben, melyet még nem fedeztünk fel. Először az imádság kezdetekor jelenik meg, megretten a zajtól, de figyelni akarja a történeteket, éber akar maradni, szabad akar lenni, menekülésre kész. A félelemtől szalad elő, félelemből szökdécsel, és addig nem mer visszatérni, míg az istentisztelet véget nem ér. A magasságot természetesen azért részesíti előnyben, mert magasban van a legnagyobb biztonságban, és a legjobb futási lehetőséget a rácson és a falkiszögellésen leli, de nemcsak ott tartózkodik, néha mélyre ereszkedik, a férfiakhoz. A frigyszekrény függőnye fényes rézrúdon lóg, mely csábítja az állatot, aki gyakran odasurran, és amikor ott ül, mindig nyugodt, és még akkor se mondanánk, hogy zavar, ha a frigláda szoros közelében van, és ragyogó, mindig tágra nyitott, talán szemhéj nélküli szemeivel úgy tűnik, mintha a

gyülekezetet nézné, de bizonynal senkire se néz, csak a veszély elébe, melytől fenyegetve érzi magát.

E tekintetben, röviddel ezelőtt nem tűnt sokkal okosabbnak, mint a mi asszonyaink. De miféle veszélytől kellett féljen? Ki bántaná? Vajon nem él már annyi év óta teljesen magára hagyatva? A férfiakat egyáltalán nem érdekli a jelenléte, de az asszonyok többsége boldogtalan lenne, ha eltűnne. Mivel ő az egyetlen állat a házban, nem lehet semmiféle ellensége. De erről az évek során már megbizonyosodott. És ha az istentisztelet lármája félelmetesnek tűnhet az állatnak, de mivel ez ismétlődik a szerény napi keretben, és fokozottabban ünnepekkor, az előírás szerint, szüntelen, ezt a még legfélénkebb állat is megszokta volna, különösen, ha látja, hogy ez nem üldözők zaja, hanem olyasfajta láрма,

mely nem rá vonatkozik. És mégis, ez a rettegés. Vajon a régmúlt idők emléke, vagy a jövőre vonatkozó megérzés? Talán ez az öreg állat többet tud, mint az a három nemzedék, mely most a zsinagógában egybegyűlt?

Úgy mesélik, sok évvel ezelőtt valóban megpróbálták elűzni az állatot. Lehetséges, hogy ez igaz, de valószínűbb, hogy kitalált történet. Az mindenképpen bizonyos, hogy vallásjogi szempontból megvizsgálták a kérdést, hogy vajon egy ilyen állat megtűrhető-e az Isten házában. Több híres rabbi tanácsa is előkerült, a vélemények megoszlottak, a többség az elűzés és a templom újraszentelése mellett volt, de távolból könnyű határozatokat hozni. A valóságban az állat elűzése teljességgel lehetetlennek bizonyult.

Uri Asaf fordítása

Kafka ezt a történetet 1922 májusában vagy júniusában írta. A cím nélküli kéziratot abban a füzetben találták, melyet a Kritische Ausgabe (Kritikai Kiadás) szerkesztői Hungerkünstler Heft-nek (Éhezőművész füzetnek) neveztek, mivel a füzet e híres történet teljes vázlatát tartalmazza. A füzetben, közvetlenül az Éhezőművész után bejegyzésre került egy különálló sor: a Thamühl-i¹ zsinagógában él egy állat..., majd azt követte egy rövid bekezdés:

A Thamühl-i zsinagóga egyszerű, sivár, alacsony épület, az elmúlt évszázad végétől. Bármilyen kicsi a zsinagóga, a célnak megfelel, mert a hitközség is kicsi és évről-évre fogyatkozik. A hitközségnek már most is gondot okoz a zsinagóga fenntartási költségeinek előteremtése. Egyesektől gyakran hallani, hogy az istentisztelethez elég lenne egy kis imaszoba.

A vázlatfüzetben ezután következik a teljes történet, cím és a városka (Thamühl) megnevezése nélkül. A címet (A mi zsinagógánkban) Max Brod adta, abban a Gesammelte Schriften c. gyűjteményben, mely 1937-ben látott napvilágot, ennek a Tagebücher und Briefe (Naplók és levelek) című hatodik kötetében. Egy későbbi, szintén Brod által kiadott gyűjteményben (Töredékek és különálló lapok) is olvasható ugyanez a történet, de cím nélkül. Később, több ízben megjelent, különböző összkiadásokban és válogatásokban, a korábbi Max Brod által adományozott címen: A mi zsinagógánkban.

Ez a viszonylag kevésbé ismert írás minden bizonnyal kulcstörténet Kafka életművében, mert a kisállat-történetek emblémájának tekinthető. E tekintetben legközelebb áll hozzá a Keresztelkedés (1917). Fontosnak tartottuk az írás ismételt, magyar nyelvű bemutatását, mert a korábbi magyar nyelvű változat² a szöveg elején eltér a számos forrásból ismert német szövegtől³.

U. A.

Jegyzetek

- 1 Nem kitalált név, mert Csehországban valóban létezik egy Thamühl nevű település
- 2 Innen el, Kafka töredékek, Cartaphilus, Tandori Dezső fordítása
- 3 Franz Kafka: Die Erzählungen, Fischer Taschenbuch Verlag, August 1996

„Jó előadást fogok tartani, semmi kétség, a végsőkéig felfokozott nyugtalanságom úgy össze fog rántani aznap este, hogy még a nyugtalanságnak sem marad bennem hely, és a beszéd oly nyílegyenesen fog kijönni belőlem, mint a puskacsőből. De lehetséges, hogy utána összeesem, mindenesetre sokáig nem fogom kiheverni” – írja naplójába Franz Kafka 1912. február 8-án. Tíz nappal később meg is tartja előadását Jichok Löwy, jiddis színész irodalmi estje előtt a prágai Zsidó Városházán, melyet hivatalosan a cionista Bar Kochba Egyesület szervez, ám amelyet Kafka szorgalmaz, és hoz tető alá. Február 25-én hosszan ír az estről a naplóban.

A varsói születésű Jichok Löwy, a lemergi jiddis színház színésze, rendezője, vezetője, társulatával akkor már hónapok óta Prágában időzik, és sorozatban tart színielőadásokat. Kafka találkozása Löwyvel és a társulattal jelentős hatással van gondolkodására. A családi hagyományként kapott és a prágai zsidó közösségben gyakorolt zsidóságot addig üresnek és formálisnak érzi, ám ezekben a hónapokban figyelme a zsidóság történelme, a kelet-európai zsidók népi kultúrája és legendavilága felé fordul. Naplójában bejegyzések sokasága foglalkozik Löwyvel, társulatával, előadásaikkal, a jiddis nyelvvel, a jiddis színművekkel és a Löwy közvetítésével élő kultúráként felfedezett hagyományos zsidósággal.

Kafka zsidóságára később mások is hatottak, de a jiddis színtársulattal való találkozása mintha kaput nyitott volna saját zsidóságára is.

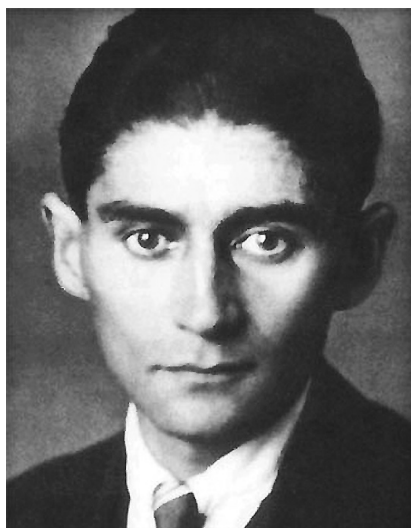
(sztg)

FRANZ KAFKA

Bevezető előadás a zsargonról¹

Tisztelt hölgyeim és uraim, a rövidesen elhangzó kelet-európai zsidó² költők versei előtt³ azt szeretném mondani, hogy Önök többet értenek a zsargonból⁴, mint sejtenék. A mai est élménye felől, mely mindnyájukra vár, cseppet sem aggódom, biztosak lehetnek abban, hogy Önök ezt kiérdemelték. De másrésről (az élmény) nem következhet be, amíg Önök ennyire tartanak a zsargontól, amint ez sokuk arcára van írva. Nem azokra gondolok, akik a zsargonnal szemben gőggel viseltetnek. A zsargonnal szembeni aggodalom azonban egyfajta ellenszenvből fakad, mely jóakarattal megérthető.

Nyugat-európai életünk viszonyait óvatos pillantással szemlélve, azt lát-

juk, hogy minden békés mederben folyik. Szinte boldog egyetértésben élünk, egymást megértjük, ha szükség van rá, de egymás nélkül is boldogulunk, ha úgy tetszik, és ez is egyetér-

tés. A dolgok ilyenén rendjén ki képes ezt a zavaros zsargont megérteni, ki nek van ehhez kedve?

A zsargon a legfiatalabb európai nyelv, csak négyszáz éves, vagy ennél is fiatalabb. Még nem fejlődtek ki benne világos nyelvi formák, melyre igény lenne. Kifejezésmódja tömör és gyors, nyelvtana nincs. A nyelv kedvelői hiába próbálnak nyelvtankönyvet írni, a zsargon továbbra is beszélt nyelv marad, soha nem jut nyugalmi állapotba, de a nép nem is bízta a nyelvészekre.

Kizárólag idegen szavakból áll, melyek a zsargonban nem lelnek nyugalomra, és megőrzik azt az élénkséget és gyorsaságot, mellyel használatba vételükkor rendelkeztek. A zsargonban népek vándorolnak, az egyik végtől a másikig. A német, a héber, a francia, az angol, a szláv, a holland, a román, sőt még a latin is, mihelyt a zsargonon belül érzi magát, megtelik kíváncsisággal és ledérséggel. Ennyi nyelv összefogásához erő szükséges. Ezért a józan embernek eszébe se jut, hogy a zsargonból világnyelvet faragjon, bármennyire nyilvánvaló lenne, de azért sem, mert a zsargon régóta lenézett nyelv. Csak a tolvajnyelv merít belőle szívesen, mivel a nyelvi összefüggések kevésbé érdeklik, mint az egyedi szavak.

Ebben a nyelvi forgatagban mégis fellelhető néhány töredékes nyelvtani szabály. Például, a zsargon keletkezési idejére tehető a közép-felnémetnek⁵ az új-felnémetbe való átalakulása. Ekkor adott volt egy bizonyos forma választási lehetősége, de a közép-felnémet, valamint a zsargon két különböző utat választott. Az is lehet, hogy a zsargon logikailag következetesebben alakított át közép-felnémet formákat, mint az új-felnémet, így például a zsargonban használt „mir seien” (új-felnémetül : wir sind⁶), a közép-felnémet „sin”-ből képződött, akárcsak az új-felnémetbeli „wir sind”. Előfordult, hogy a zsargon az új-felnémettel szemben megmaradt a közép-felnémet formáinál. Ami egyszer bejut a gettóba, az ott is marad. Így maradtak fenn ilyen formák, mint: Kerzlach, Blümlach, Liedlach.⁷

És a zsargon dialektusai beáramlottak ebbe a szabadság és törvény szül-

SIMON FRUG

Homok és csillagok

*Süt fent a hold, a csillagok fénylenek,
végigömlik az éj hegyen és völgyben.
Öregecske könyvecskét olvasok
ezredszér, most is nyitva előttem.*

*Szent és drága szavait olvasom,
s a hangot hallom: „Népem, szavamat adom,
számos leszél, mint csillagok
az égen, s homok a tengerparton”.*

*Világnak Ura! Ígéreteidből soha
nem szegtél meg egyetlenegyét,
A neked tetsző időben és helyen,
szent szavad megcselekszed.*

*Ígéreteid közül egy bevált –
ezt már bizton érzem és tudom:
olyanok lettük, mint a homok,
melybe bárki beletapos az úton...*

*Igen, Istenünk, igaz: széttörve és szétszórva,
szégyenbe alázva, mint kövek és homok...
Ámde hol vannak, Isten, mondd, a fényes,
a fényesen ragyogó csillagok?*

Szántó T. Gábor fordítása

Simon Frug 1860-ban született dél-ukrajnai zsidó parasztcsaládban. Munkáit többnyire oroszul, néhány elbeszélését és verseit jiddisül írta. Verseiben és prózájában egyaránt keserű humorral és kegyetlen realizmussal írta le a zsidó letelepedők kapcsolatát ukrán és orosz szomszédjaikkal. Frug maga mondta: „Szenvedéssel és könnyekkel teli történeteket hallottam emberektől, ezt adtam vissza a versekben” – melyeket olykor megzenésítettetek és színpadon is előadtak. 1912-től 1916-ban bekövetkezett haláláig Odesszában élt, ahol 1913-ban megérhette három kötetes, *Összegyűjtött munkáinak* hatodik kiadását.

A cikkünkben említett, Franz Kafka által bevezetett prágai irodalmi esten, más versek mellett Jichok Löwy a fenti darabot is előadta.

te nyelvi képződménybe. Igen, a zsargon a maga teljes egészében dialektusokból áll, de az frott nyelv is, bár az írást nagy részben konvenciók szabályozzák.

Hölgyeim és uraim, ezzel azt gondolom, meggyőztem Önöket arról, hogy a zsargon egy szavát sem fogják megérteni.

Ne is várjanak segítséget a versma-

gyarázattól. Ha a zsargon nem értik, semmiféle gyors magyarázat nem segít. Legjobb esetben megértik a magyarázatot, de aztán úgy találják, hogy mindig valami nehezebb következik. Ez minden. Példaképpen elmondom Önöknek: [...]

Ezután Löwy úr előad három verset. Először Rosenfeld „Die Grine” című versét. A Grine (zöldek) vagy

zöldfülűek Amerika új bevándorlói. A költeményben zsidó bevándorlók csoportja baktat a New York-i utcán, piszkos poggyászával. Természetesen bábész publikum gyűlik össze körülöttük, követi őket és röhög. A magából kikelt költő az utcai jelenet kapcsán a zsidósághoz, az emberiséghez szól. Az a benyomásunk, hogy miközben a költő beszél, a kivándorlók csoportja megáll, annak ellenére, hogy annyira messze vannak, hogy a hangját se hallják.

Frug költeménye, „Homok és csillagok” a bibliai ígértet keserű kritikája, mely szerint annyian leszünk, mint a tenger partján a homok és a csillagok az égen. Nos, már letapostak minket, mint a parti homokot, de vajon a csillagok ígérete mikor válik valóra?

A harmadik költemény szerzője Frischmann, címe: „Csendes az éjszaka”. Egy szerelmespár az éj közepén egy házid tudóssal találkozik, aki épp a zsinagóga felé tart. A fiatalok megrettennek, netán beárulja őket, de aztán megnyugtatják egymást.

Nos, mint látják, semmit nem ér a magyarázat.

A magyarázatokhoz igazodva, előadás közben megpróbálhatják kitálatni, amit már úgyis tudnak, de ami valóban történik, azt nem látják. Aki jártas a német nyelvben, szerencséjére megérti a zsargont. Meglehetősen távolból nézve, a zsargon felületes érthetősége a német nyelvből fakad. Ez előnyt jelent a világ többi nyelvéhez képest. De ugyanakkor hátrányt is, ugyanis a zsargon nem fordítható le német nyelvre. A kapcsolat a zsargon és a német nyelv között egyszerre gyenge és lényegi ahhoz, hogy ne szűnjön meg azonnal, ha a zsargont németre fordítják. Ha a zsargont „visszafordítjuk” németre, ez azt jelenti, hogy nem zsargont fordítottunk, hanem valamiféle értelmetlenséget. Ha például franciára fordítjuk, érhetőnek hangzik, de németre fordítva megsemmisül. Például a „Toit” egyáltalán nem „tot” (halott), és a „Blüt” semmiképpen nem „Blut”(vér).

De nemcsak a német nyelv távlatából értjük meg a zsargont, tisztelt hölgyeim és uraim. Jöjjenek egy lépéssel közelebb. Nem is olyan régen, hogy a német zsidók köznyelve a porondra

lépett, és aszerint, hogy városokban vagy vidéken éltek, keleten vagy nyugaton, a zsargon távolibb, vagy közelebbi változata, valamint számos árnyalata maradt fenn. Ezért a zsargon történeti fejlődése épp olyan jól nyomon követhető a történelmi időkben, mint a jelenkor felületén.

Önök a zsargon közvetlen közelébe kerülnek, ha arra gondolnak, hogy Önökben az ismeretekén kívül erők és asszociációk is működnek, melyek lehetővé teszik a zsargon intuitív megértését. Ez az a pont, ahol a szakértő segíthet, megnyugtatta Önöket, hogy ne érezzék magukat kirekesztve, és belássák, hogy nem panaszkodhatnak amiatt, hogy nem értik a zsargont. Tudjuk, hogy minden panasz a megértés rovására megy. Legyenek nyugodtak, Önök rögvessz a zsargon kelles közepén lesznek, mert ha egyszer megérintette Önöket a zsargon – és a zsargon az minden: szó, haszid dalam, és ennek a kelet-európai zsidó színésznek a lényge – akkor elfelejtik a korábbi tartózkodásukat. Olyan erővel fogják érezni a zsargon valódi lényegét, hogy félni fognak, de nem a zsargontól, hanem saját maguktól. Nem is lennének képesek ezt a félelmet egyedül elviselni, ha a zsargon nem adna azonnal önbizalmat, mely a félelemnek ellenáll, sőt annál erősebb. Élvezzék, amennyire tehetik. De ha ez (az önbizalom) elvész, holnap vagy később – mert, hogy is maradna meg egy páratlan előadás emléke! – akkor azt kívánom önöknek, hogy felejtsek el a félelmet. Mi nem akarjuk önöket büntetni.

Uri Asaf fordítása

Jegyzetek

1 Forrás: The Kafka Project; <http://www.kafka.org/> Az előadást Elsa Brod jegyezte le. A későbbi közlések ezen alapulnak.

2 németül „Ostjude” ; főként lengyel és ukrán zsidókra értették

3 Kafka bevezető szavai Jichok Löwy színész vers-felolvasása előtt hangzottak el

4 Kafka idejében zsargon-nak (Jargon) nevezték a jiddis nyelvet

5 német nyelvi standard (Hochdeutsch)

6 „vagyunk”

7 gyertyácska, virágocska, dalocska

JICHOK LÖWY

A zsidó színházról¹

Jichok Löwy jiddis színész monológját Kafka jegyezte le. Magyarul, egy korábbi fordításban, Franz Kafka A nyolc oktávfüzet című kötetében jelent meg.

A következőkben nem bocsátkozom számokba és statisztikába, ezt a zsidó színház történetíróira hagyom. Egyszerű szándékom néhány megemlékező szót szólni a zsidó színházról és drámáról, a színészekről és a közönségéről, ahogy az elmúlt több mint tíz évben láttam, tanultam, és velük dolgoztam, más szóval a függönyt felemelni és a sebeket megmutatni. Csak a betegség ismeretében találunk gyógyírt, csak így alkothatunk igazi zsidó színházat.

1.

Mélyen vallásos, haszid szüleim számára a varsói színház „tréflinek”, nem létező dolognak² számított. Színház csak a Purim ünnepén létezhetett, amikor Haszkel bácsi nagy fekete szakállat ragasztott kis szőke szakállára, magára véve a kifordított kaptánt, és a vidám kereskedő zsidót szerepét. Ámuló gyerekszemeimet nem tudtam levenni róla. Az összes nagybácsim közül ő volt számomra a legkedvesebb, példája nem hagyott nyugodni és alig nyolc évesen a héderben³ már azt játszottam, amit Haszkel bácsitól láttam. Amint kiment a Rebbe⁴, a héder rendszeresen színházzá alakult, én voltam az igazgató, a rendező, egyszóval minden, még a pálca is, meg a verés, amit a Rebbétől kaptam, bár az nagyon erős volt. Nem za-

vart minket, hogy a Rebbe verést osztott, minden nap kitaláltunk egy új darabot. Az év reménnyel és imával telt, bárcsak jönne már a Purim ünnepe, hogy ismét láthassam, ahogy Haszkel bácsi álarcot ölt. Ha felnőtt leszek majd én is jelmezt öltök, énekelni és táncolni fogok, mint Haszkel bácsi – ez biztos.

Azt, hogy az ember nemcsak Purimkor ölt jelmezt, és sok olyan művész van, mint Haszkel bácsi, nem sejtettem. Egészen addig, amíg egyszer nem hallottam Jiszruel Feldscher fiától, hogy vannak valódi színházak, ahol játszanak, énekelnek és jelmezt öltenek, de minden este, nemcsak Purimkor, és Varsóban is van egy ilyen színház, ahová őt az apja néhányszor már magával vitte. Ez az újság – akkor körülbelül tíz éves voltam – teljesen felvillanyozott. Titkos, felsejlő kívánság ragadott meg. Felnőtt koromig, amikor megpillanthattam a színházat, számoltam a napokat, nem is tudtam, hogy a színház tiltott és bűnös dolog.

Nemsokára megtudtam, hogy a Városházával szemben van a Nagyszínház, mely a legjobb és a legszebb egész Varsóban, sőt az egész világon. Ettől kezdve, ha elmentem mellette, már az épület látványa is elkápráztattott. De amikor otthon megkérdeztem, hogy mikor megyünk a Nagyszínházba, rám kiabáltak: „egy zsidó gyereknek tudni se szabad a színházról, ez tilos, a színház gójok és bűnözők számára van”. Beértem a válasszal és többet nem kérdeztem, mégse hagyott nyugodni, és nagyon féltem, hogy egyszer én is megismerem ezeket a bűnöket, de ha idősebb leszek, azért is fogok színházba járni.

Amikor egy Jom Kipur követő este két nagybátyámmal elmentünk a Nagyszínház elé, a terasza emberekkel nyüzsgött és nem tudtam elfordítani a fejem a tisztátalan színház-

tól. Mayer bácsi azt kérdezte tőlem: „te is szívesen ott lennél fent?” Hallgattam. Hallgatásom valószínűleg nem tetszett neki, ezért hozzátette: „de gyermekem, hisz egyetlen zsidót se látsz ott – Isten őrizz! Jom Kipur utáni este még a legrosszabb zsidó se megy színházba”. Ezt én úgy értettem, hogy a szent Jom Kipur kimenetele utáni este nem megy zsidó ember színházba, de egyéb estéken, az év során, sokan mennek.

A Nagyszínházban először tizen-négy éves koromban voltam. Bár a nemzeti nyelvet nem annyira ismertem, de el tudtam olvasni a plakátot, és egyszer azt olvastam, hogy a Hugenottákat adják. A Hugenottákról már beszéltek a „klausz”⁵-ban, ez egy Meier Beer nevű zsidó darabja volt – engedélyt adtam magamnak, és aznap este elmentem az előadásra.

Amit akkor láttam és éreztem, nem tartozik ide, egy dolgot kivéve: arra a meggyőződésre jutottam, hogy itt jobban énekelnek, mint Haszkel bácsi, de a jelmezek is jobbak és szebbek. Volt még egy meglepetés: a Hugenották balettzenéje ismerősnek hangzott, ez a „Lecha Dodi”⁶ volt, melyet péntek este a klausz-ban énekelnek. Akkor még nem tudtam megmagyarázni magamnak, hogyan lehetséges, hogy a Nagyszínházban ugyanazt a zenét hallom, melyet az ember a zsinagógából régóta ismer.

Ettől kezdve gyakori vendég lettem az Operában. De nem volt szabad elfelejtenem, hogy minden előadásra galélt és mandzsettát vásároljak, és azokat hazafelé a Visztulába hajítsam, mert ezeket nem szerették volna látni a szüleim. Miközben én a Tell Vil-mossal és Aidával voltam telítve, a szülők abban a biztos hitben voltak, hogy a zsinagógában vagyok és Talmud kötetek fölé hajolva tanulmányozom a Szentírást.

2.

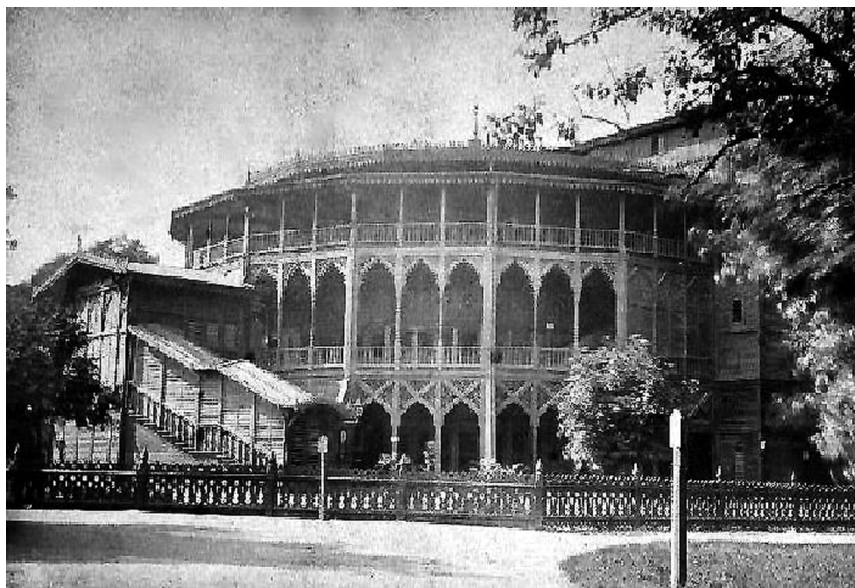
Valamivel később hallottam, hogy létezik egy zsidó színház. Milyen szívesen elmentem volna, de nem mertem, mert a szüleimnek beárultak volna. A Nagyszínház opera előadásaira gyakran jártam, később a lengyel drámai színházba is. Ott láttam először a

Rablókat⁷. Nagyon meglepett, hogy ilyen szép színházban, hogyan lehet ének és zene nélkül játszani – ezt sose hittem volna – érdekes módon Franz-ra nem haragudtam, ellenkezőleg, mély benyomást tett rám, bár a (szerepet) szívesen játszottam, a Karl-ét kevésbé.

Zsinagógabeli barátaim közül én voltam az egyetlen, aki színházba mert menni. Egyébként, mi, zsinagógabeli fiatalok minden felvilágosult könyvet

nem láthatom. Megkockáztattam, mindent erre a kártyára téve, és elmentem a zsidó színházba.

Ez teljesen megváltoztatott. Már a darab kezdetétől egészen másképp éreztem magam, mint azokban a színházakban. Először is senki nem volt frakkban, a nőkön nem volt dekoltázs, lengyel szó nem hallatszott, se orosz, csak zsidó, de minden fajtából, az emberek hosszú ruhában és rövidben,

A régi varsói színház

Jichok Löwy

asszonyok és lányok polgármódra öltözve. Az emberek hangosan beszéltek és szabadon, az anyanyelvükön, és én senkinek nem voltam feltűnő hosszú kaftánkámban, és nem kellett szégyenkeznem.

Komédiát adtak elő, dallal és táncal hat felvonásban és tíz képben: Schumor Baal Tesuváját⁸. Nem kezdtek pontosan nyolckor, mint a lengyel színházak, hanem tíz óra körül és a darab éjfél után végződött. A szerelmes és az intrikus felnémet dialektusban beszélt és csodálkoztam, hogy anélkül, hogy a német nyelvről fogalmam lenne, mindent megértettem. Csak a komikus színész és a szubrett beszéltek jiddisül.

valósággal faltunk, akkor olvastam először Shakespeare-t, Schillert és Byront. A jiddis irodalomból különben csak a gengszter regények voltak elérhetőek, melyek félig német, félig jiddis nyelven ábrázolták Amerikát.

De nem tudtam nyugodni, hogy van egy zsidó színház Varsóban, és én

Ez sokkal jobban tetszett nekem, mint az opera, vagy a drámai színház és az operett, mindegyiknél jobban. Először, ez jiddis volt, bár német jiddis, de mégis jiddis, jobb és szebb jiddis, másodszor, minden együtt volt: a dráma, a tragédia, a dal, a komédia, a tánc, minden, és ez maga az élet. Az izgatottságtól egész éjszaka nem tudtam elaludni, a szívem azt súgta, hogy egyszer majd én is a zsidó művészet szentélyében fogok szolgálni, hogy zsidó színész leszek.

Következő nap délután apám elküldte a gyerekeket a másik szobába, csak anyám és én maradhattunk. Őszönösen éreztem, hogy most szorulni fogok. Apám nem ül le, hanem fel-alá jár a szobában, a keze a kis fekete szakállában matat és beszél, de nem hozzám, hanem az anyámhoz: „tudnod kell, ez napról-napra rosszabb lesz, tegnap látták őt a zsidó színházban”. Anyám, megdöbbenésében a kezét tördeli, apám teljesen sápadt, továbbra is fel-alá járkal. Nekem összeszorul a szívem, mint egy elítélt ülök ott, nem bírom nézni mélyen vallásos szüleim fájdalmát. Ma már nem emlékszem, mit mondtam akkor, csak azt tudom, néhány nyomasztó pernyi hallgatás után apám rám nézett nagy fekete szemével és azt mondta: „fiam, gondold arra, hogy téged ez a dolog nagyon messzire visz” – és igaza volt.

Uri Asaf fordítása

Jegyzetek

- 1 Forrás: Jichok Löwy: Vom jüdischen Theater; in: The Kafka Project, <http://www.kafka.org/>
- Jichok Löwy 1887-ben született Varsóban és 1942-ben Treblinkában halt meg.
- 2 chaser (jiddisül), hászer (héberül) – hiányzik, nem létezik
- 3 Héder: zsidó ortodox elemi iskola
- 4 Rebbe: tanító
- 5 A haszid zsidók klaus(z)-nak nevezték a zsinagógát, lásd: Jewish Encyclopedia
- 6 Lecha Dodi... – a szombat fogadásáról szóló vers/ének
- 7 F. Schiller: A rablók c. darabja, melynek hősei közül való Franz és Karl
- 8 baal tesuva: aki megtér (megbánja bűneit)

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Franz és Jichok

(Részlet a színműből)

Franz Kafka, az Osztrák-Magyar Monarchia Csehországának fővárosában, Prágában élő, német ajkú író az I. világháború idején meglátogatja Budapesten színész barátját, Jichok Löwy-t, a lemergi jiddis színtársulat egykori vezetőjét. Löwy társulata szétesett, ő maga alkoholistá lett, Pesten lakik a Rózsakert nevű garnizálóban, a Király utca elején. Estéit és éjszakáit a Blaue Katze mulatóban tölti, a Király utca 15-ben, ahol jiddis monológokat, jeleneteket és kuplékat ad elő régi repertoárjából. Itt játszódik a színdarab, melynek első felvonásából olvashatnak egy részletet.

JICHOK Menj el otthonról, Franz. Tényleg. Költözz máshova. És hidd el, ha apád és anyád látja, hogy megállsz a magad lábán, elégedettek lesznek veled, még akkor is, ha az akaratuk ellenére cselekszel. Persze, nem neked való a vándorélet. Neked már akkor honvágyad van, ha átsétálsz a Károly hídon. (nevet) Emlékszem, mindig ugyanazon az útvonalon kellett sétálnunk. Minden nap ugyanarra. Ugyanazokon a szűk utcákon, körbe-körbe. Tán még azt is tudtad, hány lépés az egész. Még mindig ugyanott szoktál sétálni?

FRANZ (Kényszeredetten bólogat.) Amikor utoljára beszéltünk, azt mondtad, el akarsz menni Palesztinába. Mikorra tervezed az utad? Azt hiszem, most már én is készen állok rá. Megtámultam héberül. Legalábbis olvasni.

JICHOK Nafene.

FRANZ Nem hiszed?

JICHOK Nem te mondtad egyszer... hogy is mondtad? Mi közöm a zsidókhoz, hisz még magamhoz sincs közöm? Most meg államot alapítanál?

FRANZ Dehát pont ezért kell a zsidóság, Icig! Hogy legalább valami közöm legyen magamhoz.

JICHOK Mit akarsz Palesztinától, Franz? Sivatag, mocsarak, pára, moszkító. A te egészségeddel! Mit csinálnál ott? Városokat építenél? Maltért hordanál? Téglákat adogatnál? Biteschön herr Doktor. Dankeschön, herr Doktor... Zsakettben és keménykalapban? Térj észhez! Örülj, hogy nyugaton élsz. Örülj, hogy szabad vagy. Örülj a kultúrának, a doktorátusodnak, hogy kalapot emelnek neked a hitközségben, ha megtisztelek őket. Meg aztán, te nem az a fajta vagy, aki képes volna itt hagyni apádat, anyádat.

FRANZ Miért gondold? Már nem vagyok gyerek. Ezt is megírtam apámnak...

JICHOK Mit, Franz?

FRANZ Hogy mit éltem át mellette gyerekként. Hogy elnyomott. Hogy megfélemlített engem is, és a húgomat is. Hogy semmibe vett. Hogy mindig féltem kellett tőle. És semmibe vette azt is, ami nekem fontos volt. Hogy ezért nem nőhettem fel. Hogy ezért kell írnom. Hogy ezért nem lehet családom. Ezért nem lehetek apa. (elmereng) Elküldtem neked is egy másolatot, és Maxnak is megmutattam. Másnak nem.

JICHOK Brod nem kedvelt engem túlzottan. Volt benne valami intellektuális gőg.

FRANZ Ti voltatok ketten, akik... Megkaptad egyáltalán a levelem?

JICHOK (bólogat) Meg.

FRANZ (szemrehányón) Nem válaszoltál rá.

JICHOK (idegesen felcsattan) Mit vártál tőlem, Franz? Apád helyett kellett volna válaszoljak rá? Ugyan mit mondhattam volna? Ez a dolog ketőtök között zajlik. (legyint) Vagy

még csak nem is kettőtök között, hanem benned. Ő mit válaszolt?

FRANZ Végül nem mutattam meg neki.

JICHOK Micsoda?

FRANZ Jól hallottad. Nem mutattam meg neki.

JICHOK Nekünk elküldted, de neki nem mutattad meg?

FRANZ Nem.

JICHOK Miért?

FRANZ *(merengve)* Miért?

JICHOK Ezt kérdeztem.

FRANZ *(kis hallgatás után, lehaláltva hangját)* Mert félek.

JICHOK De mitől félsz? Mit tehet veled, amiért nem mered neki ma megmondani, mit éreztél húsz vagy harminc éve, gyerekként?

FRANZ Nem tudom. Nem félek, inkább csak nem akarom megbántani. Vagy mégis félek. Nemcsak akkor éreztem... Ma is... Ma is ő az apám.

JICHOK De már felnőttél. *(Elhallgat. Franz is hallgat, Jichok tölt neki, magának is, és merengve kérdi.)* Akarod kipróbálni?

FRANZ Mit?

JICHOK Hogy milyen érzés felnőtnnek lenni... Hogy milyen lenne, ha odaadnád apádnak azt a levelet. Hogy mit mondana. Vajon hogy reagálna? És te mit mondanál. Ne felejtsd el, ahogy te sem vagy már gyerek, ő se olyan, mint húsz éve. Lassan öregember.

FRANZ Inkább ne. Nem akarom. Elég volt leírni. Olyan zavaros az egész... Egyre zavarosabb. Egyszerre akarok szabadulni tőle és egyszerre félek a halálától. Érted ezt?

JICHOK Játsszuk el, Franz. Hidd el, nem olyan bonyolult. És ez csak játék.

FRANZ Nem akarom. Én ezzel nem tudok játszani.

JICHOK *(kis hallgatás után)* Kezdelek érteni. Te nem Prágából, hanem a saját életedből akarsz emigrálni. Vagy magából az életből. Csakhogy ez nem megy. Ha felnőtt, mindenkinek elege van egyszer a gyámkodásból, a jótanácsokból, a szülői mindentudásból. De ettől se az apját nem öli meg, se magát. És még csak nem is érzi úgy, hogy gyilkos.

FRANZ *(Sértetten kapja fel a fejét.)* Ez most miért mondd?

JICHOK Te nem olvasod magad?

(Nézi, majd megmarkolja a kiürült üveget, miközben Franz hallgat, gondolkodik. Jichok feláll, a pulthoz megy, hoz egy újabb üveggel.)

FRANZ Icig, beszélj hozzám jiddisül.

JICHOK Miért akarod, hogy jiddisül beszéljek? Nem is értesz jiddisül. Na jó, egy kicsit. Ahogy olyan szépen mondtad. De te szép németet beszélsz, írni is egész jól írsz németül, franciául is tudsz, héberül is gagyogsz, minek neked akkor a jiddis?

FRANZ *(halkan motyog)* Mamelesn. Anyanyelv. Tej és méz a nyelven. *(hangosabban)* Tudod, mit szavaltál azon a prágai esten?

JICHOK Fogalmam sincs.

FRANZ Simon Frug versét. *(Átszellemült pátozzsal deklamálni kezd.)* „Ígéreteid közül egy bevált – / ezt már biztos érzem és tudom: / olyanok letünk, mint a homok, / melybe bárki beletapos az úton... *(Elbizonytalanodik a folytatásban, aztán eszébe jut.)* „széttörve és szétszórva, / szegyenbe alázva, mint kövek és homok... / Ámde hol vannak, Isten, mondd, a fényes, / a fényesen ragyogó csillagok?”

JICHOK Te mikre nem emlékszel!

FRANZ Bár azt nem tudom, hogy lehetne héberül verset írni. Olyan kemény. *(elmosolyodik)* Talán zsoltárokat. *(elkomorul)* Néha úgy érzem, idegen nyelven írok. Ha jiddisül írhatnék, ki tudnám fejezni magam. A Muttersprache nem mamelesn. Ne mondd, hogy te nem érzed a különbséget.

JICHOK Hagyd már ezt, Franz! Fantazmagória. Ugyan mitől lenne neked a jiddis az anyanyelved? Anyád németajkú volt, nem? Lehet, hogy apád hallott még jiddis szót gyerekkorában, de veled már ő is németül beszélt. Nőj már föl, Franz! Hagyd az önkorbácsolást. Próbálj kimászni az önutálatodból. Gondold végig, írd meg, és lépj túl rajta.

FRANZ Ha önmagamba nézek, olyan homályos gomolygást látok, hogy még az önutálatomat se tudom pontosan megokolni és teljesen elfogadni.

JICHOK Ne foglalkozz mindig irracionális dolgokkal. Nézd inkább ezeket a nőket. Mennyi is vagy? Nemso-kára harmincöt, aztán negyven. A magad fajta rendes fiú mellé asszony kell.

Nem járhatasz állandóan kupiba. Te nem olyan vándormadár vagy, mint én, aki nem képes megmaradni egy helyen. Lehet, hogy tényleg jót tenne neked a házasság. Nemcsak apád mondja.

FRANZ Apám nem ezt mondja.

JICHOK Hát mit mond? Nem akarja tán, hogy megnősülj? Hogy unokái legyenek?

FRANZ *(elkomorodik, legyint)* Ha jiddisül írhatnék, Icig, úgy érzem, közelebb kerülhetnék magamhoz. És ha közelebb volnék magamhoz, talán ki is jönne belőlem, ami bennem van. Most, úgy érzem, csak folyamatosan körbejárok valamit. Mintha Jerikó körül vonulnának a törzsek, de nem szóval meg a sófár, és nem omlanak le a falak. Értesz engem? *(Izgatottan feláll, járkálni kezd.)* Talán szerelmet is könnyebben tudnék vallani. Egyszerűbben, természetesebben. Szeretni is könnyebb lenne. Vagy ha héberül írhatnék, és ott élnék, mondjuk Jeruzsálemben, vagy az új városban, Tel Avivban, és mások is... Akkor azok olvashatnának, akik hozzám hasonlóan...

JICHOK *(türelmetlenül közbevág)* Ezek álmok, Franz.

FRANZ És ha ortodox lennék? Akkor minden egyértelmű lenne. Minden a helyére kerülhetne. Öngyilkosság nem menni templomba. De még imádkozni se tudok. Legalábbis rendszere-sen nem.

JICHOK Biztos, hogy jó lenne neked az ortodoxia, Franz? Én ismerem azt a világot. Fuldokolnál benne. Bár te a magad módján, az írásmániáddal, tényleg ortodox vagy.

FRANZ És közben eszembe nem jut elmenni templomba. Paradoxon, igaz? De nem én teremtettem, én csak az áldozata vagyok. Semmi nem maradt a zsidóságunkból. Pontosabban: a mi nemzedékünk hátsó lábacskaival még ott ragadt az apák zsidóságában, a két mellsővel pedig nem talált új talajt. A templom nem olyasmi, ahova az ember csak úgy odalopózhat. Gyerekként szabályosan fulladoztam a templomi órák szörnyű unalmában és értelmetlenségében. Mintha a későbbi hivatali órák poklának előtanulmányai lettek volna. De azok az emberek, akik csak a cionizmusuk miatt özönlenek a

templomokba, azokra hasonlítanak, akik a frigyláda mögött és a frigyláda révén akarnak a templomba nyomulni, ahelyett, hogy nyugodtan a többi ember bejáratát használnák.

JICHOK Ne keverd össze a vallást és a cionizmust, Franz! Keresed a helyed, nem találsz, és azt hiszed, egy másik helyen, vagy egy másik életben jobban éreznéd magad. Nézz rám! Harminc múltam, tudok több nyelven, jó színész vagyok, és vándorlok városról-városra. Mindenhol jól érzem magam, és sehol. Miért gondolod, hogyha tudnál jiddisül, akkor jobban éreznéd magad, vagy többre jutnál? Mást írnál? Máshogy? Vígjátékokat?

FRANZ (*dacosan*) Igen. Lehet, hogy vígjátékokat írnék. Lehet, hogy tragédiákat is, és vígjátékokat is. Nem csúszna egybe minden... Nem lenne szükség mindig az iróniára. És ha éreznék valamit, kifejezhetném közvetlenül, nem kéne azon gondolkodnom, mit szól hozzá a császár, az egyház, az osztrákok, a csehek. Vagy éppen a zsidók. Lehet, hogy akkor az apám se nyomasztana annyira. A saját anyámat se tudom megszólítani. Neked a Mutter ugyanazt jelenti, mint a mamele? A Muttersprache ugyanazt jelenti, mint a mamelosn?

JICHOK (*Hallgat, mint akit elgondolkodtatott, amit Franz mondott.*) Azt hiszem, értelek, de eltúlszól a dolgokat. Persze megpróbálkozhatsz a kivándorlással, de a földet túrni nem neked való. És még ha igaz is, amit mondasz, te nemcsak a jó öreg Monarchiában nem vagy otthon. És a Monarchia, minden nyavalyájával együtt, még mindig inkább való volt nekünk, mint bármiféle nacionalizmus. Mindenütt otthon és sehol... (*legyint*) Mindegy. Gondolj, amit akarsz, csak próbálj egy kicsit lazítani. (*Tölt, iszik, az órájára néz, készülni kezd. Lehajtja és begombolja inge nyakát, hosszú kabátja alatt a mellényt. Púdert vesz elő, arcát festgeti egy pamaccsal, előadására készülni.*) Nem az a te bajod, Franz, hogy nem a saját nyelveden írsz. Az az igazi bajod, hogy apád és anyád nyelvéen írsz. Velük nem találsz közös nyelvet. Attól félsz, hogy apád elolvassa. Azért írsz virágnyelven, már megbozsás. Színész vagyok, Franz. Meg

tudom ítélni, mi érhető, és mi nem. Nagyon szeretnéd elmondani neki, amit gondolsz, és nagyon félsz. Attól félsz, hogy kitagad, netán elveszíted, vagy mit tudom én. De gondolod, hogy nem sejtí, mit érzel iránta? Nem érzékeli a kettőtök közti feszültséget? Gondolod, hogy azt hiszi, nem szeretted, csak azért, mert a szemébe monddod, mi az, ami fáj neked, vagy ma is fáj? (*Türelmetlenül rázza a fejét.*) Mondtam már: költözz el. Menj el otthonról. Költözz más városba... Légy önállóbb! Lép túl rajta, és ne foglalkozz folyton az apáddal! Lehet, hogy ő is megkönnyebbülne, ha látná, hogy a saját lábadra állsz. Lehet, hogy attól fél, és azért olyan indula-

tos, mert aggódik, mi lesz veled, ha ő már nem áll mögötted.

FRANZ Engem félt és velem indulatos?

JICHOK Ahogy mondd. Téged meg rossz látni, ahogy kínlódsz. Ha apádról tudnál írni, a zsidóságról is tudnál írni, és minden bajodról. Mindjárt otthonosabban éreznéd magad a bőrödben. Még akkor is, ha arról írnál, hogy nem érzed magad otthon a bőrödben, vagy Prágában, vagy a világban...

A színdarabban jelöletlen idézetek szerepelnek Kafkától és Kafkáról szóló írásokból.

SZOMBAT SZALON

Kafka és hatása a kortárs irodalomra

Kerekasztal-beszélgetés és a *Szombat* folyóirat
februári, Kafka-számának bemutatója

Uri Asaf költő, műfordító,
Jánossy Lajos író, szerkesztő,
Rácz Péter költő, műfordító,
Schein Gábor író, műfordító.

A beszélgetést vezeti:
Szántó T. Gábor író,
a *Szombat* főszerkesztője.

Helyszín: Bálint Ház (Budapest, VI. Révay u. 16.)

Időpont: Február 16. kedd 19.00

Támogató:

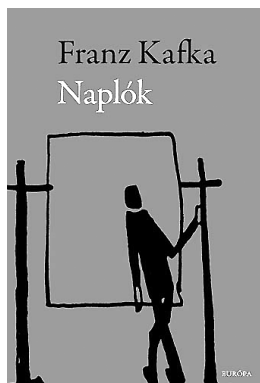

A nagy kérdés és a kicsi

„Többé nem hagyom el a naplót. Itt kell megkapaszkodnom, mert csak itt tudok.” (46). És valóban: a legszemélyesebb élményektől, magánéletének gondjaitól, a fejfájások és emésztési bajok, alvászavarok és furcsa álmok, önmagának és másokénak a részletes és szemléletes, hasonlatokkal tarkított leírásától novellái vázlatain át

mindenféle olvasmányai és színházi élményei ismertetéséig ezek az 1910-től 1923-ig vezetett naplók a leghűbb lenyomatai Franz Kafka gondolkodásának. A Naplóból kirajzolódó Kafka-kép azonban számos ponton eltér a regények és novellák által sugallttól. A hivatali és a művészi lét Kafkához tapadt közhelyszerű kettőssége mögött a Naplókban másfajta, de sokszor nem kevésbé ellentétes erők és hatások körvonalazódnak. Ezek pedig kulturális természetűek, ami nem meglepő, hiszen a Naplókban egy modern nagyvárosi fiatalember feljegyzései olvashatóak, aki számára a magánélet elsősorban az írást és az önreflexiót, a közélet pedig a kulturális életben való részvételt jelenti. A feljegyzésekben megörökített események túlnyomó részét belső, lelki történések, s ha nem, úgy a külvilág is főként kulturális rendezvények, színházi előadások, olvasmányok és felolvasások, valamint intellektuális természetű baráti beszélgetések formáiban jelenik meg. Mindezen a társadalmi háttérrel a 20. század elejének nyelvileg és kulturálisan sokszínű Csehszlovákia adja.

Az első kettősség: a német irodalmi hagyomány és a komplex (kulturális és vallási) zsidó hagyományé. Kafka műveire hasonlóan a Naplót olvasva is világos, hogy az irodalmi hagyomány, melyben Kafka él és alkot, melyből ih-

Frank Kafka:
Naplók,
Györfy Miklós
fordítása, Európa,
Budapest, 2008.
797 oldal, 3600 Ft.

letet merít, melyet csodál, s melyben saját magát is elhelyezi, a német. Németül ír, német írókat olvas és kommentál, jár a felolvasásaikra, találkozik, beszélget és levelez velük. Kafka legfontosabb szerzője természetesen e hagyomány fő alakja, Goethe, aki számára a legnagyobb inspirációt, s a naplórészletben talán mintát is jelent: „a héten teljességgel Goethe hatása alatt álltam, s mostanára kimerült ez a hatás, és én így semmire sem vagyok már jó.” (275). Ám a német kultúra és a német nyelv mégis valamiképpen idegenként tűnik fel Kafka előtt, és ellentétbe kerül a zsidósággal, melyet elsősorban – a következő idézet szerint – valamiféle közös emlékezet és érzésvilág alkot: „Tegnap az jutott eszembe, hogy azért nem szerettem anyát mindig úgy, ahogy megérdemelte, és ahogy tudtam volna, mert a német nyelv megakadályozott ebben. (...) »Mutter« – ez a szó a zsidónak különösképp németül van, a keresztény pompa mellett ez akaratlanul keresztény hűvösséget is jelent, a »Mutter« szóval nevezett zsidó asszony ezért nemcsak komikussá lesz, hanem idegenné is. (...) Azt hiszem, hogy már csak a gettóra való emlékezés tarthatja össze a zsidó családot, mert a »Vater« szó szintén messze nem jelent zsidó apát.” (139-140). „Német” és „zsidó” ellentéte azonban egy periférikus, a Naplókban ritkán előkerülő

gondolat, annál többet foglalkozik viszont Kafka egy másik problémával és ellentéttel, mely magára a zsidó hagyományra vonatkozik.

Goethe mellett Kafka másik fontos szerzője az íróként is csodált barát, Max Brod, a prágai kulturális élet fontos alakja, a cionista mozgalom aktív résztvevője. A Goethevel fémjelzett német irodalmi hagyománynál azonban a modern, nagyvárosi zsidó kulturális élet jóval kérdésesebb Kafka számára. Nem annak zsidósága, hanem éppen modernsége, vagyis a zsidó hagyományhoz, saját magához való ambivalens viszonya, tehát a hagyományhoz való hozzáférhetőség jelent problémát. Kafka számára a zsidóság a német-zsidó modern irodalmon, színdarabokon, novellákon, valamint történeti és tudományos munkákon keresztül jelenik meg: Bar Kochba alakját például Abraham Goldfaden színdarabjából ismeri (169), ahogy a német zsidó irodalmat és a zsidóság történetét is tudományos könyvekből. Kafka rendszeresen látogatja a jiddis színtársulat előadásait, hogy a zsidóságról többet tudjon meg általuk. Ez persze két okból is problematikus. Egyrészt, egy teljesen modern és inautentikus gesztussal akar sajátját tenni egy hagyományt, mely ráadásul más természetű, nem művészeti. Lehet-e műveken keresztül hozzáférni ahhoz a sokrétű valamihez, amit a zsidóság jelent? Másrészt, a német- és világirodalomban jártas, annak színvonalát mércének tekintő Kafkára esztétikai szempontból is óhatatlanul csodálódás vár, amikor a két szempont (a tematikus és az esztétikai) összeütközésbe kerül: „Elhagy a fogékonyságom az iránt, ami zsidó ezekben a darabokban, mert túlságosan egyformák, és olyan siránkozássá fajulnak, amely szórványos heves kitörésekre büszke. Az első daraboknál arra gondolhattam, hogy olyan zsidóságra találtam, amelyből a

magamé ered, és hogy felém fognak majd bontakozni, felvilágosítanak, és továbblendítenek nehézkes zsidósá-gomban. Ehelyett távolodnak tőlem, minél többet hallok belőlük.” (268).

A német–zsidón túl a másik ellentét-párt, mely visszatérő mozgatója Kafka gondolatainak, a modernség és a hagyomány kérdése alkotják. A zsidóság a modern korban már nem hozzáférhető, sőt a modernség és az asszimiláció attól eltávolít. Kafka ezt egy helyütt plasztikusan meg is fogalmazza, unokaöccse körülmétéle kapcsán: „a jelenlévők a két nagyapa kivételével az előimádkozás iránti tökéletes értetlenségükben álmódzással vagy unatkozással töltötték az időt, magam előtt láttam az egyértelműen és beláthatatlanul átalakuló európai zsidóságot, amely egyáltalán nem jelent gondot a legközelebből érintetteknek, igazi átállóként tűrik, amit kiróttak rájuk. E lejárt vallási formák jelenlegi gyakorlása is oly nyilvánvalóan puszta történelmi hagyomány (...)”. A történelem s a modernség „haladása” persze nem csak a zsidóságot, de magát az irodalmat is megváltoztatja. Nagyon érdekes például a Goethe naplóját olvasó Kafka azon gondolata, hogy a postakocsiban utazó Goethe egészen máshogy érzekelte a tájat, így máshogy is írta le, mint száz évvel később, a robogó vonat ablakán kinézve lehetséges. Maga az egész gondolkodási minta pedig antik és modern goethei szembeállításából ered, ami mutatja, hogy Kafka mennyire a német kultúrában él, és mennyire a német kultúra szerint gondolkodik – még a zsidóságról is.

Kafka markáns különbséget lát a keleti és nyugati zsidók irodalma között: „Már szinte megszoktuk, hogy a nyugat-európai elbeszélésekben, mihelyt kitérnek csupán csak egyes csoportjaira is a zsidóságnak, az ábrázolás mélyén vagy tetejében mindig a zsidókérdés megoldását keressük, és meg is találjuk.” (73) Ezzel a külső nézőpontú és általánosító logikájú nyugati irodalommal szemben a keleti – jiddis – irodalomra a közösségen belüli nézőpont, a saját értékek megerősítése és az asszimiláció, valamint a zsidó öngyűlölet negatív bemutatása a jellemző: „Vágyom látni egy nagy jiddis színházat, mivelhogy az előadás talán mégiscsak

megsínyli a szűkös társulatot és a pontatlan betanulást. Vágyom ismerni a jiddis irodalmat is, amelynek bizonyára az a rendeltetése, hogy minden egyes művében szakadatlanul nemzeti harcálláspontot foglaljon el Olyan álláspontot tehát, amelyet egyetlen más irodalom sem foglal el ilyen egyetemes érvényűen, még a legelnyomottabb népé sem.” (111). Kafka beszél zsidó vonásról, gesztusról, jellegről, temperamentumról, s ezeket differenciálja is, hogy mi jellemző a zsidó nőkre (például a cuppogás) vagy az öreg berlini zsidókra (a világfájdalomra való hajlam). A jiddis színtársulat előadásában egy színész több keresztény szerepet is eljátszik, amit Kafka azzal magyaráz, hogy a zsidók számára a keresztények nem érdekesek s azokat lenézik, ellenben a zsidó színésznő „vonz bennünket, hallgatókat, mivel mi is zsidók vagyunk” (104). Ezek s a hasonló, többnyire bizalmas vagy humoros megjegyzések (ilyen a

zsinagóga „fojtott tűzdei mormogása” is) az otthonosság-érzet, a beavatottság, a közösséghez tartozás élményét jelenítik meg, valami olyasmit, ami végső soron talán megvéd a Kafka novelláiban és regényeiben olyan jól megfogalmazott, az önmagára maradt modern individuumra váró borzalmaktól. Kafka azonban a közösség-érzeten túl világosan megfogalmazza a keleti és nyugat-európai zsidók közti mély ellentétet is, magát pedig a nyugatiakhoz sorolja. Ők azok, akik már visszavonhatatlanul a modern európai kultúrában élnek, annak minden előnyével, de minden hátrányával is. S a nagy kérdés mellett, hogy mit is kezd magával a modern ember, ott áll egy kisebb is, hogy mit kezd magával és hagyományával egy modern zsidó. Kafka Naplói – melyek Györffy Miklós gördülékeny és élvezetes fordításában jelentek meg – a nagy kérdésről, de erről a kicsiről is szólnak.

Panyi Szabolcs

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes éves
előfizetési díj 15 500 forint

Megrendelhető
a szerkesztőségben, telefon:
210-5149, fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

**SZERETNÉNK ÖNT IS
OLVASÓINK TÁBORÁBAN ÜDVÖZÖLNI.**

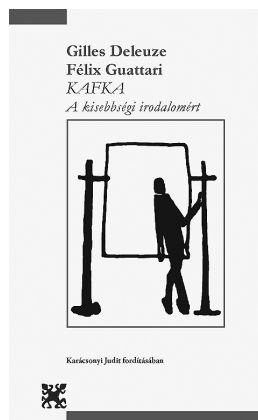
SZERZŐINK A TÉNYFELTÁRÓ ÚJSÁGÍRÁS,
A KORTÁRS IRODALOM, PUBLICISZTIKA
ÉS GRAFIKA ÉLVONALBELI KÉPVISELŐI.
PÉNTEKENKÉNT KERESSE A HÍRLAPÁRUSOKNÁL
VAGY FIZESSEN ELŐ AZ **ÉS**-RE!

Kafka odúja

Az újonnan alakult Qadmon Kiadó, Otto Weininger *Notesz – Levelek egy barátához* című könyve után jelentette meg a filozófus Deleuze és pszichanalitikus Guattari *KAFKA. A kisebbségi irodalomért* című művét. A Weininger-kötethez hasonlóan

most is merész, gyakran provokatív, vitaindító, gondolatébresztő munkával van dolgunk, mely a neokantiánus, Nietzscheiánus filozófia és a freudi pszichonálízis ötvözetéből született. A szerzőpáros főművében *A kapitalizmus és skizofréniában* az apa-anya-gyermek freudi háromszögét, „a despotikus kapitalizmus” hatalmi ambícióira vetíti ki: ebben a kontextusban a XX. század embere embergéppé, szerv nélküli testté; „vágygéppé” avanszál. A *KAFKA. A kisebbségi irodalomért* őrzi *A kapitalizmus és skizofréniában* alapfogalmait, de azokat a kisebbségi irodalomra vonatkoztatva állítja elénk.

A szerzők elsődleges célja, hogy ki ragadják az olvasót a Kafka-interpretációk hagyományos sémájának hálójából és – főként a karkai ödipális konfliktust – új megvilágításba, szélesebb, társadalmi kontextusba helyezték. A kisebbségi lét kettős értelemben is jellemző Kafkára: zsidóként, és német anyanyelvűként is kívülálló hazájában, ahogy *A kastélyban* írja: „(...) *sem a parasztokhoz nem tartozom, sem a kastélyba.*” A szerzők szerint például – a hagyományos ödipális konfliktus-interpretáció kulcsműve –, a *Levél Apámhoz* nem az apához fűződő ambivalens kapcsolatot, nem az apa elleni lázadást, hanem a társadalomhoz, a bürokráciához, az „államgépezethez” való viszonyt tükrözi, a kisebbségi létből fakadó „idegenség” élményt, a „nyelvében idegenként való létezés”

**Gilles Deleuze–
Félix Guattari:
KAFKA. A kisebbségi
irodalomért.
Fordította
Karácsonyi Judit,
Qadmon Kiadó,
Budapest, 2009.
174 oldal, 2500 Ft.**

elleni lázadást. Deleuze–Guattari, az apa-anya-gyermek háromszög mögött, egyéb, *primér* „elnyomó háromszöget” mutat ki; például *Az ítélet* bíróság-véd-vádlott háromszöge, vagy *A per* bankhivatalnok-rendőr-bíró hármasa, az államgépezet és egyben a német-cseh-zsidó kisebbségi lét háromszögének rajzolata is. Deleuze–Guattari azt állítja, hogy az ödipális konfliktus nem kiindulópont, hanem a kisebbségi létből, és annak elviselhetetlenségéből fakadó *következmény*: a többségnek a kisebbség fölött gyakorolt elnyomó hatalmának eredménye. A kisebbségi lét elleni lázadás ugyanakkor egyben Kafka fő inspirációs forrásaként, az írás fő mozgatórugójaként jelenik meg: a dekontextualizálódott, deterritorializált ember csupán az írásban, az írás által lázadhat az idegenség-élmény ellen. Kafka személyiségének és írásainak kulcsa ezért a *rizóma*, az odú, a szorongás-bűntudat-remény háromszöge (az odú rímel, például az *Odúban* és *Az átváltozásban* szereplő állatmotívumra is). Kafka azonban tudatában van, hogy a *rizóma* hálóját részben ő szötte maga köré, és ő maga táplálja. A Kafka-életmű e feloldhatatlan ellentmondás feszültségéből sarjad: éppen az írás, a nyelv, a kirekesztettség oka inspirálja magát az írást.

Kafka az íráson keresztül lázad az elnyomás ellen, de a kitörésre képtelen, mert akkor elveszítené a „ketrecbe zárt állat” vergődésének élményét: fő

inspirációs forrását. A kitörésre való képtelenség ugyanakkor permanens bűntudatot okoz, de a bűntudat ebben az értelmezésben nem következmény, hanem *eszköz*: az írás a kitörésre való képtelenség és a felszabadulásra való vágy és remény együttes jelenlétének folytonos feszültségéből születik. Ebből következik, hogy a bűn egyfajta negatív teológiaként, hiányként manifesztálódik Kafka számára. *A perben* vagy *Az ítéletben* például „látszatmozgás”-ról, „látszabűnökéről” van szó: a bűn mibenléte végig homályban marad, ahogy az igazságosság mibenléte is. A Felicéhez írott levelekben is nyomomon követhető ez a motívum: Kafka mindig halogatja a Felicével való találkozást, viszont „látszatcselekvésekkel”, a találkozás ígéretével fenntartja a találkozás lehetőségét: a bűn és a remény permanens feszültségét.

Macherey jegyzi meg Deleuze Spinozáról szóló írása kapcsán, hogy Deleuze nem Spinozáról, hanem „Spinozában gondolkodik”. Jelen mű programját is ez a törekvés határozza meg: nem Kafkáról, hanem Kafkában igyekszik gondolkodni: „Nem törekszünk arra, hogy archetípusokat fedezzünk fel, amelyek azután Kafka imagináriusát, dinamikáját vagy bestiariát alkotnák (...) Továbbá értelmezni sem kívánunk, megmondani, hogy mit jelent. (...) Mi csakis egy karkai *politikában* hiszünk, ami sem nem imaginárius, sem nem szimbolikus. (...) Kizárólag Kafka megtagasztalásában, s annak leírásában hiszünk, mindenféle értelmezés és jelentős(s)ég nélkül (...)”

Még ha némely gondolatmenetét kissé erőltetettnek vagy idegennek is érezzük, a mű friss és eredeti szemlélete miatt izgalmas és gondolatébresztő alkotás – nem csupán a Kafka-rajongók számára. Mindenképpen ki kell emelnünk Karácsonyi Judit kitűnő fordítását és a könyv rendkívül szép tipográfiáját is.

Konkoly Ágnes

Felice, avagy a szükséges szempár

„Mivel könnyen megeshet, hogy már egyáltalán nem is emlékszik rám, még egyszer bemutatkozom: Franz Kafkának hívnak...” – így kezdi Felice Bauerhez írt első levelét Kafka, hogy eme – inkább végletes ön-bizalomhiányt sejtető, mintsem udvarias – sorok után szinte azonnal számon kérje egy feltehetően félígmeggig tréfásan megemlített *közös* palesztinai utazás tervét. A találkozásra 1912. augusztus 13-án került sor Max Brod lakásán, ahol Kafka ügyet sem vetett Felicére, naplójában azt írja: „szinte cselédlánynak véltem [...] Csontos, üres arc, amely nyíltan viselte ürességét”. Mikor a vendégség után elkíséri, szórakozottan, szótlanul ődöng mellette – valószínűleg tényleg nem tehetett mélyebb benyomást Felicére. Egy hónapnyi tipródás után mégis ír a Berlinben élő nőnek, ám a várakozás és az első levél hangneme jelzi, mennyire behajszolta magát e – még nem is létező – kapcsolatba.

Prága és Berlin – néhány órányi távolság választja csupán el őket, Kafka mégsem képes rászánni magát az utazásra; a második személyes találkozásig hét hónap telik el, viszont több száz levelet váltanak. Kafka ugyanis retteg a telefontól, a vonattól, a *technikától* – Felice parlográfok forgalmazásával foglalkozik –, mindattól, ami mesterségesen teremti meg a közelség valamilyen for-

Franz Kafka: Levelek Felicének. Antal László és Rácz Péter fordítása, Rácz Péter utószavával, Budapest, 2009, Palatinus Kiadó, 774 oldal, 3900 Ft

máját: „De talán arra gondolsz, hogy léteznek jobb eszközök is egymás megértésére, mint a levél. Nos, akkor igazad van, ha nem is feltétlenül”. Kafkát már berlini tartózkodása alatt jobban érdekli, vajon prágai hivatalában várja-e egy levél... Berlinből. Ortega szerint a szerelem nem más, mint a figyelem rendellenes rögzülése, a kibillent figyelembe pedig csak a kedves távolléte, az utazás gyógyhatása képes némi józanságot visszacsem-

pészni – ha ez így van, akkor Kafka szerelme többszörösen is rendellenes. A tudat gazdagodásként értelmezett beszűkülése őt is éppúgy rabul ejti, mint a többi szerelme, de esetében pontosan a távolság segít fenntartani őt éven keresztül azt az intenzitást, amelyből ezek a levelek, ez az egyetlen, egzaltált monológként olvasható levelezés, ez a valóságos szövegorganizmus megszülethetett: „A távolság adja Hozzá való jogomnak legalább a látszatát”, mondja, miközben a „közelséget akarja kiharcolni”.

Kevesebb és több ez, mint szerelem, ahogy maga a Felice-levelezés is kevesebb és több mint irodalom. Kevesebb, ha azt vesszük, hogy ezek a levelek még annyira sem a publikálás szándékával íródtak, mint a regények vagy akár a napló (a művek megsemmisítésére vonatkozó testamentum legalábbis mindig hordoz valamiféle *kacérságot*), de még az is mellékes, mennyiben segíti az életmű megismerését. Canetti például *A per* születésével összefüggésben elemzi, joggal, ám ahogy Felice mint a vágy tárgya – nem testi vágyról van szó, a nemiség csupán az „alantas” jelző kíséretében fordul elő –, teljesen esetleges (bizonyítja ezt a Grete Blochhal folytatott párhuzamos levelezés), úgy az olvasó szempontjából Kafka kiléte is közömbös. Éppen ezért, hogy a világirodalom egyik legfelkavaróbb „alkotásával” van dolgunk: önmagában lenyűgöző, bárki írta volna is, hogy létezik ilyen dokumentum erről a Berlin és Prága között feszülő, papíron vergődő, a szerelemnél is elemibb és mélyebben nyugvó vágyról, vagy inkább *erőről*, ami a magány felszámolására tör, mégis az önteremtés, az ön(gyilkos)reflexió terepévé avat minden emberi kapcsolatot. Azzal, hogy *azonnal* feltétlen érzelmeket követel – „ha valami lehetetlent kívánok, azt teljesen akarom” –, tudatában lévén en-

Felice Bauer

nek lehetetlenségével, magának állít kelepécét. Csakhogy mindezt tisztán látja: a saját kiszolgáltatottsága által próbálja magával rántani Felicét, de végső soron ő maga akar foglyává válni egy mániának. Mert mindenkinek szüksége van valamilyen megszállottságra. A „megtisztulás vágyával” írja leveleit, „nem a válasz reményében, hanem önmaga iránti kötelességből”. Éjszaka, írás közben kitörhet mindabból, amit az apa, a család, a fejfájás, a hivataltal, az álmatlanság, a *zaj* jelent, mindabból, aminek „nem a mélyben van a súlypontja” – vagyis az életből.

A kitöréshez azonban fel kell korbácsolni azt a lélek alvilágában lakozó erőt, amely írásra kényszerít, áttemel egy szinte eksztatikus állapotba, így a szerelem – aminek hatására Sade szerint „az élet legnyugalmasabb állapotából észrevétlenül átkerülünk a világ lehető legkegyetlenebb helyzetébe” – erre szolgáló eszköz csupán: a levélírás der-vistánc, rutinszerűen gyakorolt transz; ima: fohászkodás és önostorozás. Mindegyik levél ugyanolyan – nem írtál, képtelen vagyok írni, szeress!, velem lehetetlen, taszíts el, ne írd, de azért csak írd, ugye írsz? –, ám ez a monotonitás lenyűgöző, akár Sade hőseinek automatizmusa, és ez az, ami mind Sade, mind Kafka esetében – noha utóbbi sokkal fortélyosabban tör a totalitásra – az írás *lényegében* bűnös voltáról mesél.

Az élettel szembeállított írásáról, hiszen Kafka, aki tébolyítóan aggályos kérdéseivel birtokolni akarja Felice környezetét, múltját és jelenét, az *idejét*, a jövőt illetően éppen azért bizonytalanodik el, mert az ő lényege az írás. Ez az akadály a közös jövőnek, a *mellettségnek*, annak, amibe belekényszeríteni igyekszik Felicét, hogy ugyanazzal a mondattal lebeszélje önmagáról, és aláássa az idillt. Hogy a felelősségvállalás sose valósulhasson meg: ehhez kellenek a levelek, a távolság és valaki, akinek az írás semmit sem jelent, más szóval egy egész-

séges, vidám, tettere kész, *élő* lény, holott – ezek alighanem a legfájdalmasabb sorok –: „titkolt és örökös vágyam, hogy gondoskodom kelljen valakiről...”. Beteges, hisztérikus, visszataszító, riasztó, ámde mélységesen felzaklató és átélhető ez a nyomorúság, ha bevalljuk magunknak, miféle szenvedélyek, túlzások és mértékte-

Felice Bauer és Kafka

lenségek révén vagyunk csak képesek elviselni az életet.

A kötetből csak azt tudhatjuk meg, Kafka milyen levelező volt – „Én rossz levélíró vagyok”, szögezi le azonnal, noha nem ritka a napi két-három levél, sürgöny stb. küldése és, az állandó fogadkozás ellenére, megkövetelése, de hát a zsaroló és szerelmes levelet mindig is igen vékony határ választja el egymástól. Félénk zsarnokként egyenesen fetisiszta módszerekkel akar „beleszövedni” Felice lényébe. Folyton panaszkodik, gyalázza magát... hogy Felicét gyötörje: „Az életemet adnám érted, de a kínzásodat nem hagyhatom abba”. Azt írja például, hogy már az „első negyedórán volt jegyezve”, holott ismerjük a nap-

ló ide vonatkozó bejegyzését; rossz emlékezőtehetségét szidja – ahogy minden mást is, főleg a saját testét –, mégis képes felidézni az első találkozás minden mozzanatát. Hazudik, pózol, bohóckodik, lódít, hízeleg, fonák módon stilizálja fel önmagát, ám mivel érzi a felszín hamisságát, nem téved, amikor azt mondja: a „mélyben

minden igaz”. Szent könyv ez, ha azt nézzük, mit mond a létreménytelenségről, de ördögivé teszi mindaz, amit a szerelemről élénk tár. Szívszagató vagy éppen nevetségesen óromantikus vallomásai a vánkos alá rejtett, zsebben tapogatott, csókokkal behintett levelekről, archoz szorított virágokról, szerelmi halálról dédelgetett fantáziái észrevétlenül siklanak át olyan belső tájakra, ahová Felice már valószínűleg képtelen volt követni őt.

Felice válaszait kizárólag a Kafka-levelekből hámozhatjuk ki, mivel Kafka csupán azért kérdezett, hogy önmagáról beszélhesen; homályos tükrök ezek a levelek, melyek Aragon szép sorait idézik emlékezetünkbe: „Képed hiába jön velem találkozóra / Nem léphet ide én vagyok csak mutatója / Felém fordulva sem tudsz mást találni csak / Tekintetem falán álmodott árnyadat”.

Igaz, a legérdekesebb éppen az, hogy Felice nem menekült el azonnal a prágai rémtől, hanem válaszolt – kissé talán szórakozott Kafkán, esetleg bízott abban, hogy megváltozik, vagy maga is megfertőződött. Pusztán azt tudjuk, hogy Kafka számára mit jelenthetett Felice: ő volt a *szem*. Kundera állítja, „mindnyájunknak szükségünk van rá, hogy valaki nézzen bennünket”, és tipológiája szerint az emberek legkülönösebb csoportja arra vágyik, hogy egy „távol lévő szempár imaginárius tekintetétől kísérve éljenek. Ők az álmodozók”. És az álmodozókon nincs semmi nevetnivaló.

Csáki Márton